

KULTURMILJÖUTREDNING
ENERGIHAMNEN
SHANGHAI 1 M.FL. STOCKHOLM

KULTURMILJÖUTREDNING FRAMTAGEN AV TYRÉNS AB

MEDVERKANDE KONSULTER

Johanna Alton, historisk kulturgeograf
Jennifer Magnusson, bebyggelseantikvarie
Martin Lagergren, bebyggelseantikvarie
Linda Dahlberg, praktikant kulturgeograf

BESTÄLLARE

Structor Miljöbyrån AB

FOTON & ILLUSTRATIONER

Alla foton och illustrationer som ej har angiven källa är framtagna
eller fotade av Tyréns AB

INNEHÅLL

INLEDNING 5

BAKGRUND, SYFTE OCH OMFATTNING

5

VAD ÄR EN KULTURMILJÖUTREDNING OCH KONSEKVENSBEDÖMNING

6

FÖRUTSÄTTNINGAR 7

LAGSTIFTNING

7

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

12

NATIONALSTADSPARKEN

KULTURMILJÖLAGEN

13

HISTORIK 14

HAMNVERKSAMHET I STOCKHOLM

15

VÄRTANOMRÅDET

18

HJORTHAGEN

21

ENERGIHAMNEN

23

NULÄGE 27

KULTURVÅRDEN 30

KONSEKVENSBESKRIVNING 32

PLANFÖRSLAGET

33

KONSEKVENSBESKRIVNING

37

STADEN

39

NÄROMRÅDET

55

KVARTERET

69

SAMLAD BEDÖMNING

70

FORTSATT ARBETE

72

KÄLLOR 73

Kolskopa i Värtahamnen, 1900-1910. Källa: Stockholmskällan.

SAMMANFATTNING

På uppdrag av Structor Miljöbyrå har Tyréns AB tagit fram en kulturmiljöutredning med tillhörande konsekvensbeskrivning för Energihamnen inom kvarteret Shanghai m.fl. i Stockholm. Den nya detaljplanen syftar till att utveckla området för Stockholm Exergis verksamhet samt flytt av Cementas verksamhet från Lövholmen. Planförslaget innebär att delar av den befintliga bebyggelsen rivs med en utökning av den idag tillåtna byggnadshöjden. I kvarteret Shanghai uppförs en cementsilo med en höjd på 100 meter

Utredningen ska utgöra underlag för Energihamnens nya detaljplan och beskriva planförslagets konsekvenser för kulturmiljön. Konsekvenserna bedöms huvudsakligen utifrån påverkan på riksintresse och Nationalstadsparken sett från utvalda vypunkter i staden. Även konsekvenser för kulturmiljön som uppstår inom planområdet beskrivs.

Energihamnen är en intressant industrihistorisk miljö som en före detta kolhamn etablerad i början av 1900-talet. Energihamnen representerar en av få äldre industriområden i innerstaden som finns kvar på sin ursprungliga plats. Hamnområdet har följaktligen en lång historisk kontinuitet i staden genom sitt läge och sin funktion. Energihamnen uppvisar en i huvudsak ursprunglig struktur med kvartersindelning och gatusträckningar samt enstaka bevarad äldre bebyggelse i form av cisterner och kontorshus.

Planförslaget bedöms ge upphov till små negativa konsekvenser för kulturmiljön inom planområdet med anledning av rivningar av äldre cisterner, bebyggelsens ökade höjd, täthet och volym som påverkar upplevelsen av den omgivande miljön. Cementas etablering i området innebär även en ny funktion som inte har en historisk koppling till platsen.

Energihamnen ligger inom Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115] och uttryck som bedöms återspeglas i planområdet är "Sjöfarts-, handels- och industristaden" och "det sena 1800-talets stadsbyggande" i form av kommunaltekniska anläggningar. För dessa uttryck bedöms inga negativa konsekvenser bedöms uppstå. Även flera av de Stockholmska särdrag som finns utpekade i riksintresset återspeglas i det aktuella planområdet alternativt kommer att påverkas genom planförslaget. Planförslaget bedöms sammantaget ge upphov till måttliga negativa konsekvenser för riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Bedömningen utgår från planförslagets påverkan på de utpekade särdragen: anpassningen till naturen, fronten mot vattenrummen, vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet och stadssiluetten.

Två av de vypunkterna ligger inom riksintresset Norra Boo – Vaxholm – Oxdjupet – Lindalssundet [AB 51, 58]. Planförslaget bedöms inte ge upphov för några negativa konsekvenser för riksintresset.

Planområdet ligger i anslutning till Kungliga Nationalstadsparken och planförslaget innebär att Energihamnen genom siloanläggningen kommer blir synligt från olika delar av parkområdet på håll. Den visuella påverkan som planförslaget medför bedöms dock inte påverka befintliga kulturmiljövärden eller målbild för respektive delområde. Planförslaget bedöms inte ge upphov för några negativa konsekvenser för Nationalstadsparken.

INLEDNING

BAKGRUND

Energihamnen inom stadsdelen Ladugårdsgärdet har sedan 1900-talets början varit en viktig plats för stadens energiförsörjning. En ny detaljplan ska upprättas för området i syfte att utveckla Stockholm Exergis verksamhet mot mer förnyelsebara bränslen samt möjliggöra flytt av Cementas verksamhet från Lövholmen.

Planförslaget innebär en utökning av den idag tillåtna byggnadshöjden för industri- och hamnverksamhet. Ett nytt spårområde för ny spårväg planeras även. Verksamheten kommer i stort förbli densamma. Cementas flytt innebär att mark på Lövholmen kan frigöras för stadsutveckling och bostadsbebyggelse samt att Louddens oljelagring kan avvecklas.

För Stockholm Exergis verksamhet finns tre utbyggnadsscenarier för Energihamnen (se vidare i den miljökonsekvensbeskrivning (MKB) som är underlag till plansamrådet):

1. "Produktion": Ny produktionsanläggning inom kv Singapore, cisternpark för bioolja i norra Singapore, fasta biobränslen öster om Norra Hamnvägen
2. "Max bioolja": Mindre eller ingen produktionsanläggning, större cisternpark inom kv Singapore, fasta biobränslen som i "Produktion"
3. "Max biobränsle": Ingen produktionsanläggning inom Singapore utan istället en större A-lada för fasta biobränslen, cisternpark för bioolja som i "Produktion"

Konsekvensbeskrivningen för kulturmiljö utgår från scenario 1 vilket ur ett stadsbild- och kulturmiljöperspektiv ger den största påverkan. Ett översiktligt resonemang kring vilken skillnad i påverkan det skulle bli för övriga scenarion återfinns i MKB:n.

SYFTE

Planområdet angränsar till Kungliga Nationalstadsparken och ligger inom riksintresse för kulturmiljö *Stockholms innerstad med Djurgården*. Planområdet och dess närmaste omgivning innehåller således höga kulturvärden, vilket kräver ett fördjupat kunskapsunderlag för det vidare arbetet.

Syftet med kulturmiljöutredningen är att skapa ett underlag för en god miljöanpassning. Med det menas att förebygga och undvika skador eller minimera negativ påverkan på kulturvärden. För att det ska kunna göras, behövs ett kunskapsunderlag avseende kulturmiljövärden, vilka historiska processer som har styrt och hur spåren av dessa avspeglar sig i dagens landskap.

Tyréns har fått i uppdrag att utföra en kulturmiljöutredning med tillhörande konsekvensbeskrivning av planförslaget för Energihamnen. Medverkande i uppdraget är Johanna Alton (uppdragsansvarig), historisk kulturgeograf, Jennifer Magnusson, bebyggelseantikvarie och Martin Lagergren, bebyggelseantikvarie.

OMFATTNING

Utredningens område omfattar Energihamnen inom fastigheten Shanghai 1 m.fl., Ladugårdsgärdet. Även geografiskt närliggande miljöer samt miljöer och verksamheter med kopplingar till Energihamnen har studerats för att ta fram ett väl underbyggt underlag till konsekvensbeskrivningen i form av en historisk översikt, karaktärsdrag och kulturvärden. Vidare utgår konsekvensbeskrivningen från tre olika nivåer: *Staden*, *Närområdet* och *Kvarteret*.

VAD ÄR EN KULTURMILJÖUTREDNING OCH KONSEKVENSBESKRIVNING

Föreliggande kulturmiljöutredning med konsekvensbeskrivning utgör kunskapsunderlag inför planeringsprocessen. I utredningen analyseras områdets kulturvärden.

En robust miljö kan tåla storskaliga förändringar, vilket innebär att värdebärande historiska karaktärsdrag förblir tydliga och avläsbara även efter en exploatering. I en mer känslig miljö riskerar viktiga värdebärande historiska karaktärsdrag att gå förlorade vid större förändringar eller införande av nya strukturer.

Kulturmiljöutredningen följs av en konsekvensbeskrivning. Det är en analys av hur kulturvärdena påverkas och vilka konsekvenserna blir för området vid en föreslagen förändring. Konsekvensbeskrivningen redovisar hur man avser att tillgodose intentionerna med Kungliga nationalstadsparken och riksintresset.

Värtahamnen vid Lidingöbron år 1953. Bildkälla: Stockholmskällan.

FÖRUTSÄTTNINGAR

FÖRUTSÄTTNINGAR

Den nya detaljplanen för Energihamnen innebär att kulturhistoriska värden och stadsbild kommer att påverkas både i dess närhet och på avstånd. Kulturvärden uppmärksammas i den lagstiftning som reglerar kulturmiljö. Här har även vägledning i form av planer och program som tagits fram en stor betydelse för att säkerställa att kulturvärdena beaktas i samhällsplaneringen.

LAGSTIFTNING

PLAN OCH BYGGLAGEN

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används och utvecklas. Lagen fastställer att planläggningen av mark- och vattenområden är en kommunal angelägenhet och ställer krav på att kommunen upprättar en översiktsplan över hela kommunen. Lagen innehåller föreskrifter om bland annat detaljplaner och bygglov.

Planläggning ska enligt andra kapitlet ske med hänsyn till bland annat natur- och kulturvärden och främja "ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder". Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Dessa kan skyddas i enlighet med 8 kap i PBL med en så kallad planbestämmelse i detaljplan och är då juridiskt bindande.

ÖVERSIKTSPLAN FÖR STOCKHOLMS STAD

I den för 2018 antagna översiktsplanen, *Stockholm växer*, anges Norra Djurgårdsstaden som ett av stadens största stadsutvecklingsprojekt. Stadsutvecklingsområdet sträcker sig över Hjorthagen, Värtahamnen (med Södra Värtan), Frihamnen och Loudden. Inom projektet finns ett flertal olika karaktärer att utgå från vid fortsatt byggande:

"Att utgå från de olika karaktärerna och skapa delområden som kompletterar varandra i utbud och utformning är en framgångsfaktor, liksom att kunna avläsa historien och se till att det samtida bidrar till attraktiva stadsdelar."

Utbyggnad och detaljplanering för "en tät och blandad stad" av bostäder och arbetsplatser pågår i Norra Djurgårdsstaden. Offentliga platser ska skapas och tillgängliggörandet av området kring kajer beskrivs som ett mål

Avvecklingen av oljeverksamheten på Loudden utgör en del av stadsutvecklingsprojektet. Kryssnings- och färjeverksamheten blir kvar i Frihamnen som samordnas för bostadsbyggande i området.

Energihamnen fortsätter sin verksamhet och den pågående markanvändningen anges som:

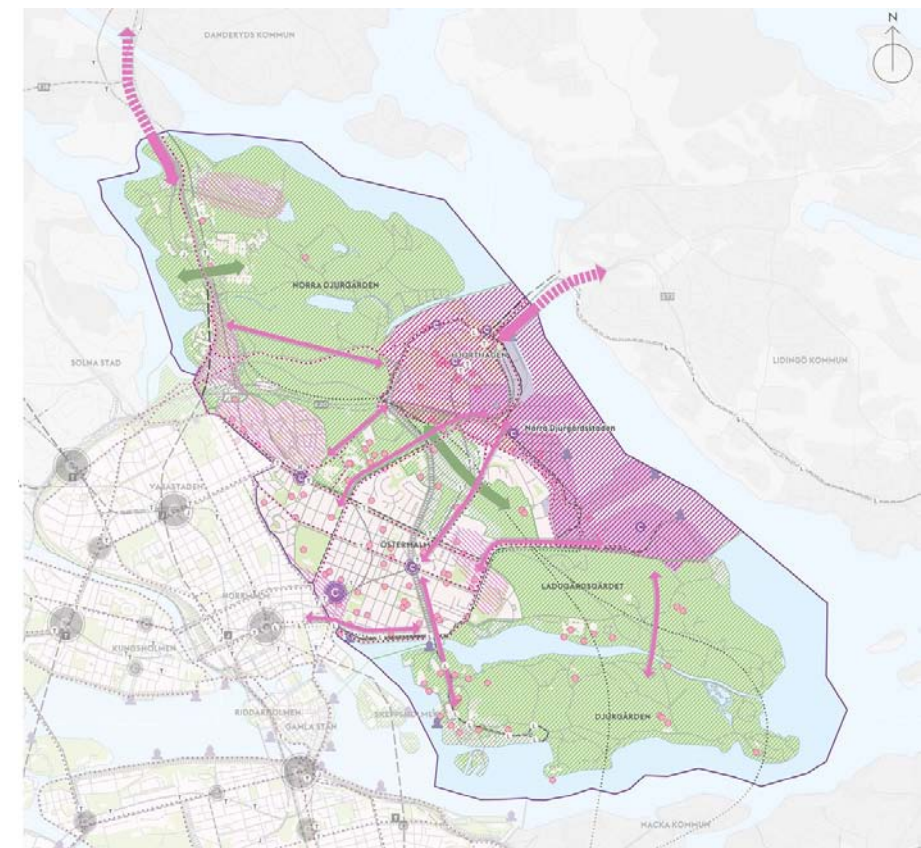
"verksamhetsområde med möjlighet till industri och störande verksamheter, hamn, terminal och viss kommunal teknisk försörjning".

I översiktsplanen framgår också att Norra Djurgårdsstaden ska utvecklas som ett av stadens miljöprofilområden.

STOCKHOLMS BYGGNADSORDNING

Stockholms byggnadsordning utgör en del av Stockholms översiktsplan 1999. Byggnadsordningen är ett förhållningssätt till Stockholms karaktärsdrag, som en vägledning för den fortgående förnyelsen av stadens skiftande miljöer. Syftet är att inspirera till tillägg som förstärker stadens karaktär. Byggnadsordningen ska utgöra ett underlag för tillämpningen i Stockholm av plan- och bygglagens regler om hänsyn till stads- och landskapsbild, natur- och kulturvärden, byggnaders egenart och helhetsverkan samt miljömässiga värden. Enligt den nya översiktsplanen (2018) är byggnadsordningen under revidering och är tänkt att bli ett kunskapsunderlag för avvägningar. I 1999 års byggnadsordning under kapitlet "Verksamhetsområden" - hamnområden, industri- och terminalområden m.m. anges att dessa ska:

- Utvecklas med utgångspunkt från sin huvuduppgift, särart och framtida potential. Hamnar, industri- och terminalområden behåller sin funktionella tydlighet.
- Den yttre miljön rustas upp med trädplantering vid gator, trottoarer, gångvägar och skyddszoner. Parkering och angöring ordnas så att de inte dominerar gatubilden. Eftersträva en samlad infartsskyltning med översikter över området och dess verksamheter..." (Stockholms byggnadsordning, 1999, s. 116)

Karta över stadsutvecklingsområdet för Östermalm där Energihamnen anges som "verksamhetsområde". Källa: Stockholms stad.

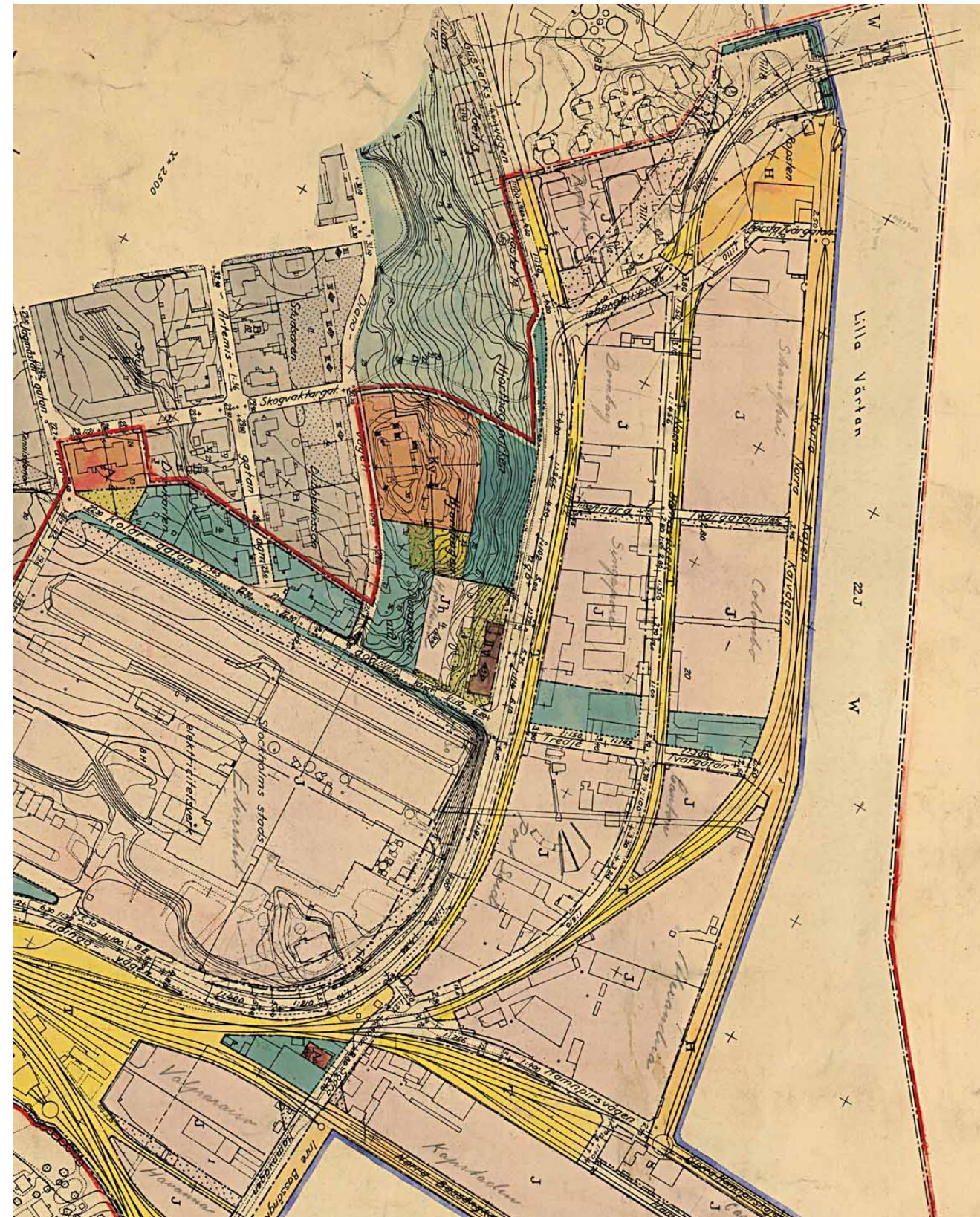
DETALJPLANER

Planområdet omfattas i huvudsak av två planer vilka båda avser industri- (J) och hamnändamål (H). PI 2927, för Värtahamnen m.m., vann laga kraft 1945 och avser huvuddelen av planområdet. I planen anges att byggnader ska uppföras till den höjd som "byggnadens industriella ändamål kräver" dock inte högre än 22 meter.

PI 8290A vann laga kraft 1987 och avser ändrad stadsplan för kvarteren Colombo, Canton och Alexandria som nu omvandlades till ett enda kvarter. Även delar av Tredje Tvärvägen och spårområdet samt hamn- och vattenområdet intill f.d. kvarter Colombo infogades i det nybildade kvarteret.

Planerna anger inget skydd för kulturvärden.

Stadsplanen från 1943 undertecknad Albert Lilienberg och avser delar av stadsdelarna Hjorthagen och Ladugårdsgärdet (Värtahamnen m.m.) är gällande plan för huvuddelen av planområdet. Källa: Stockholms stad.

KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Vid bedömning av bygglov och åtgärder enligt plan- och Bygglagen har Stockholms stad antagit en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stockholms stadsmuseum är ett kunskapsunderlag utan att vara juridiskt bindande.

De tre klassificeringar som Stadsmuseet använder sig av är:

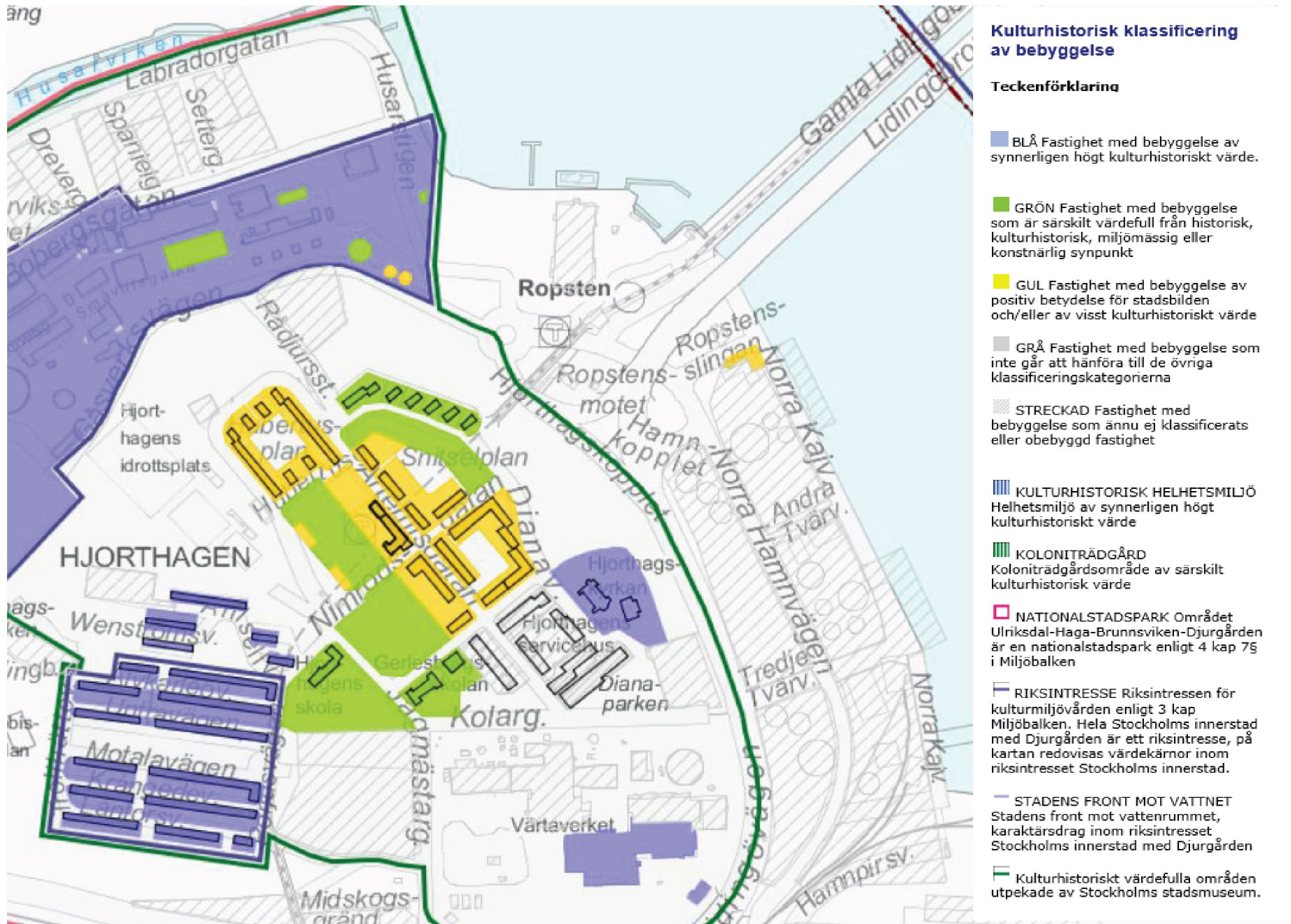
Blå - den högsta klassen som omfattar bebyggelse av synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Kortfattat innebär blåklassificering att inga ingrepp i byggnaden får göras som ur kulturhistorisk synvinkel är ovarsamma, negativa för stadsbilden eller som förvanskar kulturhistoriska värden.

Grön - omfattar bebyggelse med ett högt kulturhistoriskt värde och betyder att bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Kortfattat innebär grönklassificering att inga ingrepp i byggnaden får göras som ur kulturhistorisk synvinkel är ovarsamma, negativa för stadsbilden eller som förvanskar kulturhistoriska värden.

Gul - innebär att bebyggelsen på fastigheten har positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.

Inom planområdet är endast en byggnad utpekad som kulturhistoriskt värdefull av Stadsmuseet (inom Shanghai 1). Fastigheten är gulmarkerad vilket betyder att den är positiv för stadsbilden och/eller har ett visst kulturhistoriskt värde (byggnaden fick rivningslov i oktober 2017 och är idag riven).

I planområdets omgivning finns kärnområden för riksintresset och blåmarkerad bebyggelse av synnerligen höga kulturhistoriska värden (området Abessinien och Gasverksområdet). Hjorthagen är utpekad som ett kulturhistoriskt värdefullt område i staden. Hjorthagens kyrka är blåklassad och kyrkligt byggnadsminne skyddat av KML (kulturmiljölagen).

Utsnitt ur Stadsmuseets klassificeringskarta över Energihamnen med närområde.

RIKSINTRESSE FÖR
KULTURMILJÖVÅRDEN

Aktuellt planområde omfattas av riksintresset för Stockholms hamn enligt Miljöbalken 3 kapitlet 8 §. Den omfattande godshanteringen (olja och bränsle) i Energihamnen ingår i riksintresset.

Området ligger även inom riksintresset för kulturmiljövården *Stockholm innerstad med Djurgården* [AB 115] enligt 3 kap 6 § Miljöbalken. Planområdet är beläget i närheten av Kungliga nationalstadsparken som är av riksintresse för sitt nationella kulturarv, sin ekologi och sina rekreationsvärden (MB 4 kap7§).

Kulturmiljön är samhällets gemensamma resurs som ska förvaltas och utvecklas på ett långsiktigt hållbart sätt. Områden av riksintresse för kulturmiljövården är sammanhängande miljöer av särskilt stor betydelse ur ett nationellt perspektiv. Det är en miljö eller ett landskap som särskilt väl återspeglar viktiga historiska skeenden och samhällsprocesser på ett sätt som gör att kulturmiljön utgör en av platsens stora tillgångar. I dessa områden väger de kulturhistoriska värdena därför särskilt tungt vid beslut om ändrad användning av mark, vatten och den fysiska miljön i övrigt.

Kulturmiljövårdens riksintressen ska sammantaget ge en bred bild av samhällets historia, så som den återspeglas i landskapet, med regionala variationer och särdrag. De representerar såväl det unika och säregna som det karaktäristiska och mer vardagliga i både städer och på landsbygden. Att tillvarata kulturmiljövårdens riksintressen handlar dels om att förhindra att värdena skadas, dels om att områdets kulturhistoriska värden och potential ska vara fortsatt tongivande vid förändringar. Geografiska avgränsningar visar var värden för riksintresset återfinns men bör inte uppfattas som en gräns som visar var förändringar kan eller inte kan genomföras.

Mark- och vattenområden som har betydelse på grund av deras natur- eller kulturmiljövården eller med hänsyn till friluftslivet, ska så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Länsstyrelsen har tillsynsansvar för områden av riksintresse och ska bl.a. tillse att kommunerna beaktar riksintressena i den fysiska planeringen i samband med detaljplaner och översiktsplaner.

STOCKHOLMS INNERSTAD MED
DJURGÅRDEN [AB 115]

Stockholms innerstad och Djurgården utgör en miljö av riksintresse för kulturmiljövården. Motiveringen för riksintresset lyder:

”Storstadsmiljö, präglad av funktionen som landets politiska och administrativa centrum sedan medeltiden och de mycket speciella topografiska och kommunikationsmässiga förutsättningarna för handel, samfärdsel och försvar. Utvecklingen inom stadsplane- och byggnadskonsten har fått särskilt tydliga uttryck med alla epoker från medeltiden till nutid väl representerade. Residensstad, domkyrko- och universitetsstad samt viktigsjöfarts- och industristad.”

Utöver motiveringen har ett antal uttryck för riksintresset formulerats. Nedan följer utdrag ur uttryckstexten. Under varje citerat stycke följer en kommentar som förklarar hur uttrycket återspeglas i planområdet och är relevant för utredningen.

Vy mot Riddarfjädern, Riddarholmen och Gamla stan från Monteliusvägen.
Foto: Tyréns.

DET SENA 1800-TALET S TADSBYGGANDE

”Det sena 1800-talets stadsbyggande med esplanadsystemet och gator av olika bredd och karaktär, och byggnader i bestämda hushöjder. Villastaden, nya typer av offentliga byggnader, folkrörelsebyggnader och -miljöer, kommunaltekniska anläggningar och parker. Genombrotts gator och områden planlagda som ”ny stadsdel” i enlighet med 1874 års byggnadsstadga. Den täta och enhetliga stenstadsbebyggelsen.”

Kommunaltekniska anläggningar som exempelvis gas- och värmeverk utgör en del av riksintressets uttryck. Denna typ av anläggningar byggdes ut i slutet av 1800-talet och under 1900-talet. Värtaverket och Stockholms stads gasverk ritade av Ferdinand Boberg är exempel på sådana.

Under 1900-talet har etableringar av industrier främst skett i ytterstaden. Sjöfart, militär och industri har genom samhällsomvandlingar förlorat sin betydelse för Stockholm och har successivt flyttat utanför innerstaden och därmed lämnat plats för nya verksamhetsområden i hamnlägen. Byggnader och andra lämningar av dessa verksamheter finns dock kvar och gör stadens historia och liv avläsbart.

Kommentar:

Energihamnen som en utbyggnad av Värtahamnen har kvar sin ursprungliga funktion med anläggningar för energiproduktion även då anläggningarna har moderniserats och ersatts med tiden. Den före detta kolhamnen utgör också en del av den större industri- och hamnmiljön med kommunaltekniska anläggningar som växte fram runt Värtahamnen i slutet av 1800-talet.

Energihamnen utgör ett undantag för den ovannämnda utflyttning av verksamhetsområden som genomfördes under 1900-talet i Stockholm. Energihamnen är exempel på en äldre etablering av sådana anläggningar som har blivit kvar i sitt ursprungliga läge.

SJÖFARTS-, HANDELS- OCH INDUSTRISTADEN

”Hamnanläggningar från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten. Skeppsholmen och Kastellholmen, delar av Djurgården, Beckholmen.”

Grundandet av staden bygger på det strategiska läget för handel mellan Mälaren och Saltsjön samt försvaret av sjövägen. Under 1600-talets stormaktstid blev Stockholm officiellt huvudstad och en militärstad för hela landet. Militärens verksamheter koncentrerades till vattennära lägen och främst till Skeppsholmen.

Under 1700-talet flyttade den huvudsakliga militära verksamheten till Östermalm med närhet till Djurgårdens öppna ytor, och lämnade därmed flera hamn- och vattennära lägen. Dessa blev istället tillgängliga för Stockholms ökande status som civil hamnstad. Samtidigt, innan den verkliga industrialiseringen kom igång, flyttade flera verksamheter eller så kallade manufakturer med specialiserad och nästan fabriksmässig tillverkning inom bland annat textil-, tobaks- och bryggerinäringen.

I slutet av 1800-talet kom med ångkraften det verkliga industriella genombrottet och Stockholms hamn- och vattennära lägen blev viktiga för den ångdrivna, industriella verksamheten. Under 1800-talets senare hälft ökade antalet sysselsatta inom industrin från 4000 till över 30 000, främst arbetade dessa inom bryggerinäringen samt mekanisk verkstadsindustri. De framgångsrika verksamheternas industribyggnader vid vattnet var ofta påkostat utformade, ett exempel är Münchenbryggeriet vid Söder Mälarstrand.

Kommentar:

Energihamnen och omgivande hamnområden längs med Lilla Värtan har sedan slutet av 1800-talet präglats av hamn- och industriverksamhet. Värtahamnen har tillsammans med Frihamnen sedan dess anläggande utgjort Stockholms huvudsakliga hamnar. När nu både Frihamnen och Värtahamnen planeras för bostadsbebyggelse, står Energihamnen kvar som en rest av tidigare hamnetablering.

STOCKHOLMSKA SÄRDRAG

Riksintressets uttryck omfattar även Stockholms naturgivna förutsättningar som bildat stadens *särdrag*:

*“Andra Stockholmska särdrag som anpassningen till naturen, front-
en mot vattenrummen och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och
Mälaren. Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med
vattnet. De tydligt avläsbara “årsringarna” i stadsväxten. Stenstadens
tydliga yttre gräns. Stadssiluetten med den begränsade hushöjden där
i stort sett bara kyrktornen och offentliga byggnader tillåts höja sig
över mängden. Byggnader och miljöer med anknytning till konstnärliga
verk och historiska personer.”*

Särdragen som en del av riksintressets uttryck är av stor vikt för bedömningen av påverkan på riksintresset utifrån de valda vpunkterna i utredningens konsekvensbeskrivning. Särdragen och dess karaktär beskrivs ytterligare nedan under respektive rubrik. Text som fetmarkerats berör planområdet och planförslaget. Påverkan och konsekvenser för de formulerade särdragen beskrivs vidare i konsekvensbeskrivningen.

Anpassningen till naturen

Stockholms bebyggelse har tillkommit i ett särpräglat naturlandskap som givit staden en dramatisk karaktär. **Skärgårdslandskapet, vattnet, förkastningsbranterna och Stockholmsåsen har tillsammans skapat en topografi som satt förutsättningarna för stadens möjlighet till utveckling av bebyggelse.** Branterna framträder tydligast vid Stadsgården, Södermalms norra strand och Söder Mälarstrand.

Den svärbemästrade topografin har lämnat flera av dessa lägen bevarade och genom dess exponering mot vattnet, synliga i stora delar av staden. Flera av dessa områden har anslutande äldre bebyggelse som klättrar upp längs branterna. Stockholmsåsen har löpt i nord/sydlig riktning och delat staden. Över tid har den fått ge vika för gaturegleringar men stora delar är fortfarande märkbar i staden och har givit förutsättningar för högt belägna grönområden med utsiktsmöjligheter mitt i stadsbebyggelsen, som exempelvis vid Observatorielunden.

Stadens topografi som försvårat exploatering på flera platser har lämnat en grönstruktur, viktig för stadens karaktär och invånarnas möjlighet till rekreation. Skinnarviksberget och det så kallade bergsparkerna är exempel på sådana områden. Längs åsen har också högre symbolbyggnader anlagts som uttryck för rådande ideal och hierarkier. Sådana symbolbyggnader är till exempel Johannes kyrka, Kungstornen, Hötorgscity, Skatteskrapan och Folksamhuset.

Fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp

Sedan stadens stadsmur revs på 1600-talet har staden öppnat sig ut mot vattnet. Stadens vattennära lägen har varit attraktiva för exploatering av bostäder, **militär verksamhet, infrastruktur, handel, industri och hamnverksamhet.** När verksamheter lämnat de centrala delarna och marken frigjorts för ny bebyggelse och markanvändning, har dessa lägen historiskt ofta blivit medvetet och påkostat gestaltade. **Kring stadens vattenrum har staden över tid vuxit fram och bildat en stadsväv med särskilt**

tydliga historiska årsringar av bebyggelse, grönområden, infrastruktur och industriell verksamhet.

Vattenrummets karaktär består i ett planerat arkitektoniskt möte mellan bebyggelse, grönska och vatten. **Stockholms topografiska förutsättningar förstärker möjligheten att avläsa karaktären och stadsvävens årsringar från vattnet samt från flera platser i staden.** När bebyggelse lagts till och markanvändning förändrats har detta gjorts med stor förståelse och känslighet för helheten, där bebyggelsens skala, stiluttryck, och placering fått stor betydelse. **Tillsammans utgör detta stadens ansikte utåt och årsringarna, som de syns mot vattenrummen, bidrar till möjligheten att läsa av och förstå stadens historia och utveckling.**

Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång och kontakten med vattnet

Stadens uppbyggnad på öar möjliggör att uppleva staden från flera olika vinklar. **Vida perspektiv har skapats genom att Stockholm omges av öppna vatten och har betydelse för upplevelsen av stadens siluett.** Från högt belägna punkter i staden som exempelvis Mosebacke terrass, Skinnarviksberget, Fjällgatan, Skansen, Fäfan, Vita Bergen och Observatorielunden, **bjuds besökaren på ett panorama över Stockholms stadslandskap och siluett.** Även från höga byggnader så som Stadshusets torn, Katarinahissen, Kaknästornet, Bredablick, kan stadslandskapet upplevas. Även broar och vattenvägar kan fungera som viktiga utsiktspunkter.

Stadens visuella samband är betydelsefulla för att förstå hur staden hängt samman historiskt. Även då förutsättningar har förändrats genom tiderna så finns avtryck från dessa samband kvar i form av bebyggelsens placering, gatusträckningar med mera.

Stadsplanering under skilda tider har på olika sätt använt sig av landmärken, utsikter, siktlinjer med mera för att skapa visuella upplevelser och understryka hierakier i stadsväven. **Stadens kyrkor är ett särskilt tydligt exempel på bebyggelse som med hjälp av topografin framhävts i stadsbilden och placerats medvetet i fonden av en särskild skiktlinje.**

Stadssiluetten

Stadens siluett har genom århundranden medvetet gestaltats utifrån landskapets förutsättningar. Landmärken har tillåts accentueras mot den stora enhetliga bebyggelsemassan. Siluetten är präglad av framförallt stenstadens bebyggelse med 1874 års byggnadsstadga som tillåter kyrkor och offentliga byggnader att byggas högre än de 5 våningar som tilläts för övrig bebyggelse.

Höga byggnader har representerat sin tids makt och rikedom. Under 1900-talet flyttades fokus från kyrkans makt och de höga byggnaderna uppfördes för att representera framväxten av välfärdssamhället och rådande demokratiska värden. För att bevara det småbrutna taklandskapets siluett som är särskilt tydlig på malmarna, har grupper av höga byggnader som höjer siluetten undvikits. I City har dock ett antal påbyggnader på hus gjorts som delvis har påverkat siluetten. Stadsplanering från olika tider har skapat sina landmärken som uttryck för tidens hierarki och förändrat och skapat vyer, siktlinjer samt stadssiluetten.

VÄRDEKÄRNOR I RIKSINTRESSET

I riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården* är några av 1900-talets bostadsområden särskilt utpekade. Gärdesstaden och området Abessinien i Hjorthagen är två av riksintressets värdekärnor som påverkas av planförslaget.

Gärdesstaden

Gärdesstaden är ett tydligt och genomgående exempel på en miljö från funktionalismens genombrott med det genomförda stadsplaneidealet från 1930-talet. Södra Gärdesstaden karaktäriseras av de symmetriskt placerade friliggande huskropparna som omger Tessinparken. Dessa är uppförda 1932–1937 och är ett av Sveriges tidigaste exempel på stadsplaneidealet om "hus i park". Bebyggelsen vid Askrikegatan sticker ut med sin särskilt påkostade funktionalistiska arkitektur. I den kuperade norra Gärdesstaden uppfördes därefter lamellhus och högre punkthus. Dessa har fått stor betydelse för stadsbilden då de är synliga på långt håll och bildar en funktionalismens årsring i stadens siluett.

Abessinien

Bostadsområdet Abessinien i Hjorthagen är ett tidigt exempel på välfärdssamhällets framväxt under 1930-talet. Husen uppfördes som bostadsrättsföreningar för arbetare vid Värtahamnen och Värtagasverket som ett motmedel för den trångboddhet och sämre bostadsförhållanden som rådde för arbetarna i Hjorthagen. Abessiniens bebyggelse är således tätt sammankopplad med hamnverksamheterna. Området var färdigbyggt 1937 och husen är tidiga exempel på seriebyggande och smalhus som kom att bli typiska för tiden.

NORRA BOO - VAXHOLM - OXDJUPET - LINDALSSUNDET [AB 51, 58]

Två av de utvalda vyerna för konsekvensbedömningen, Nyckelviken och Fjäderholmarna, ligger inom ytterligare ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet [AB 51, 58]. Projektet berör delvis kulturvården som tas upp i uttryck och motivering till riksintresset. I motivering och uttryck berörs bland annat huvudstadens sjöfart och dess betydelse för stadens försörjning, samt industriella anläggningar vid vatten som en del av kulturvärdena längs Stockholms inlopp.

NATIONALSTADSPARKEN

I vård- och utvecklingsplanen för Kungliga nationalstadsparken är parken indelad i 15 delområden med utgångspunkt från landskapets olika karaktärer. Planområdet för Energihamnen ligger utanför Nationalstadsparken, men den planerade höjden på vissa byggnader kommer att påverka stadsbilden och stadens siluett i en rad delområden inom parken med dess utpekade värden. Följande delområden och dess identifierade kulturvärden riskerar att påverkas av nybyggnadsprojektet i Energihamnen:

- Norra Djurgården
- Brunnsviken
- Gärdestaden
- Södra Djurgården
- Västra Djurgården
- Ladugårdsgärde
- Fjäderholmarna
- Idrottsparken

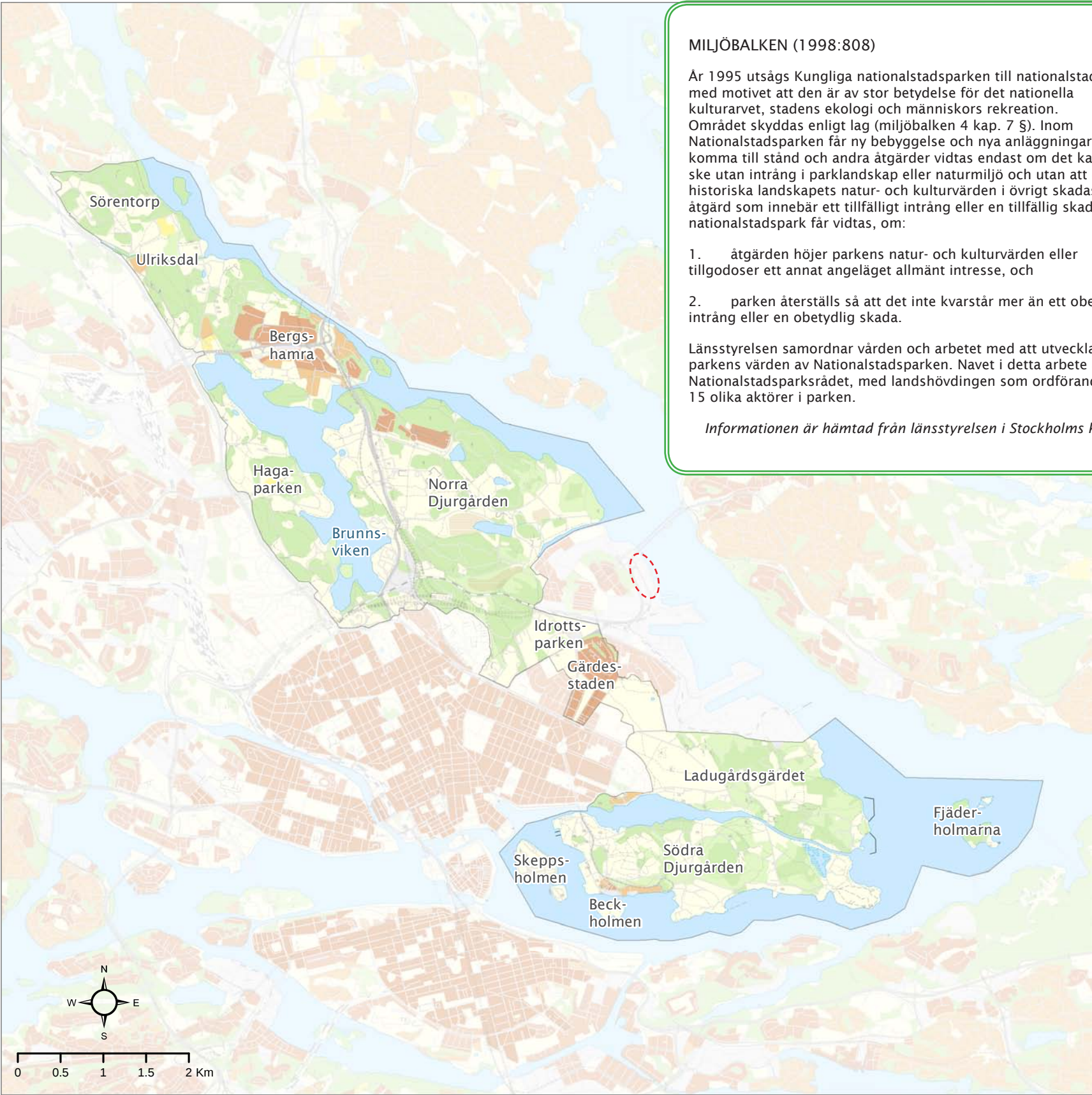
Här följer en redogörelse för respektive område, dess värden och målbild som kan komma att påverkas av den planerade bebyggelsen i Energihamnen.

NORRA DJURGÅRDEN

Delområdet utgör nationalstadsparkens största samlade natur- och friluftsområde, där man bäst kan få en uppfattning om hur djurgårdslandskapet och den kungliga jaktparken såg ut under 1600- och 1700-talen. Utmärkande för delområdet är det omfattande beståndet av ekar och dess sjöar och våtmarker. Den pastorala karaktären kontrasteras dock av gasverksområdet och den storskaliga kraftledningen som löper genom området.

Målbilden för delområdet är att:

- Delområdet ska vara ett stort sammanhängande natur- och friluftsområde, där landskapet uppvisar en tydlig historisk dimension.
- Landskapet ska bevara dess huvudsakliga struktur med öppna landskapsavsnitt, ekbackar och skogar.
- Norra Djurgården ska vara ett mångsidigt rekreationslandskap. Skogsområdena i norr ska erbjuda skogskänsla och promenader i tyst miljö.

Karta över Kungliga nationalstadsparkens utbredning. Planområdet är markerat med streckad linje. Karta: Tyréns, 2018.

MILJÖBALKEN (1998:808)

År 1995 utsågs Kungliga nationalstadsparken till nationalstadspark, med motivet att den är av stor betydelse för det nationella kulturarvet, stadens ekologi och människors rekreation. Området skyddas enligt lag (miljöbalken 4 kap. 7 §). Inom Nationalstadsparken får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas. En åtgärd som innebär ett tillfälligt intrång eller en tillfällig skada i en nationalstadspark får vidtas, om:

1. åtgärden höjer parkens natur- och kulturvärden eller tillgodoser ett annat angeläget allmänt intresse, och
2. parken återställs så att det inte kvarstår mer än ett obetydligt intrång eller en obetydlig skada.

Länsstyrelsen samordnar värden och arbetet med att utveckla parkens värden av Nationalstadsparken. Navet i detta arbete är Nationalstadsparksrådet, med landshövdingen som ordförande och 15 olika aktörer i parken.

Informationen är hämtad från länsstyrelsen i Stockholms hemsida

BRUNNSVIKEN

Brunnsviken med dess omgivande landskap har en nyckelroll i Kungliga nationalstadsparken, med dess engelska parkanläggning från 1780-talet. Med Brunnsviken som en central vattenspegel, de omgivande vegetationsridåerna och parkerna är det fortfarande möjligt att uppleva något av det naturromantiska sceneriet som Gustav III lät anlägga under slutet av 1700-talet.

"Hagaparkens mest centrala landskapsrum är Stora Pelousen. Från sjösidan utgör Koppartälten fondmotiv, medan Brunnsvikens vattenyta och motsatta strand står i blickfånget från Koppartälten..." (Vård- och utvecklingsplanen för Kungliga nationalstadsparken s. 88).

De värden som kan komma att beröras av projektet är främst Brunnsviken och dess omgivande engelska parkanläggning. Men även de omgivande stränderna med dess mer eller mindre bibehållna topografi, träd och naturmarker samt spridda bebyggelse, ger än idag en föreställning om det sena 1700-talets landskap.

Målbilden för delområdet är att:

- Sambanden över Brunnsviken ska upprätthållas med särskild uppmärksamhet på vyer och fondmotiv från strategiska platser i de engelska landskapsparkerna. Ny bebyggelse lokaliseras och utformas med hänsyn till horisontlinje, topografi och vegetation.

GÄRDESSTADEN

Bebyggelsen i Gärdesstaden består av 1930-talets funktionalistiska arkitektur, med dess enhetliga, ljusst putsade fasader. Området präglas av ett helhetstänkande avseende gestaltning, omgivande parklandskap och byggnadsdetaljer. Gärdeshöjden bildar en front och siluett som har betydelse för upplevelsen av Gärdesstaden, på håll.

De värden som kan komma att beröras av projektet är Gärdesstadens omsorgsfullt gestaltade helhet – från parkmiljöer och naturmark till byggnadsdetaljer.

Målbilden för delområdet är att:

- Gärdesstaden ska även fortsättningsvis avspegla omsorgen om såväl helhet som detaljer.

SÖDRA DJURGÅRDEN

Södra Djurgården uppskattas av stockholmarna och är ett av regionens mest välbesökta rekreatiomsområden. Det pastorala och parkliknande landskapet är i stor utsträckning ett resultat av de förändringar som Karl XIV Johan lät genomföra under 1800-talets första hälft. Landskapet är omväxlande med ädellövskogar och öppna marker.

Den kungliga miljön Rosendals lustslott och dess omgivande anläggning präglar områdets nordvästra del. Lustslottet var viktig i Karl XIV Johans

omvandling av Södra Djurgården. Lustslottet ligger på en höjd vid Djurgårdsbrunnskanalen, med utblick över Ladugårdsgärde, som vid denna tid var ett militärt övningsfält. Slottsparken är dock delvis igenväxt.

Målbilden för delområdet är att:

- Landskapet ska behålla sin huvudstruktur med öppna landskapsavsnitt, ekbackar och skogar. Södra Djurgården ska uppvisa en mosaik av öppna fält och parkmiljöer, inramade av skogsområden med ett stort inslag av ädla lövträd.
- De öppna ytorna som vittnar om äldre markanvändning (äldre öppna marker som Ståthållarängen, Rosendalsängen och Militz äng) ska hållas väl hävdade, exempelvis genom betesdjur och slätter. Detta gynnar både kultur- och naturvärden och skapar trevliga och inbjudande ytor för picknick och lek.
- Rosendal med omgivande landskap och parker ska vara ett väl bevarat lustslott från Bernadotternas tid.

VÄSTRA DJURGÅRDEN

Området (även kallat Evenemangsparken) är ett av Stockholms mest betydelsefulla besöksmål. Här finns många museer och nöjesetablissemang, men även välbesökta strandpromenader längs vattnet. Bebyggelsen består förutom av museibyggnaderna, huvudsakligen av Djurgårdsstaden och äldre villor på Alberget i områdets sydöstra del.

Målbilden för delområdet är att:

- Landmärken som Nordiska museet, Galärskjulen, Vasamuseet och Bredablick ska vara framträdande i stadsbilden. Utblickarna mot dem bör inte döljas av täckande vegetation eller byggnader.

LADUGÅRDSGÄRDET

Projektet bedöms inte påverka delområdets värden eller motverka målbilden för delområdet.

FJÄDERHOLMARN

Projektet bedöms inte påverka delområdets värden eller motverka målbilden för delområdet.

IDROTTSPARKEN

Projektet bedöms inte påverka delområdets värden eller motverka målbilden för delområdet.

KULTURMILJÖLAGEN

FORNLÄMNINGAR

I anslutning till planområdet finns det tre indikationer på fartygslämningar strax utanför kajen. Inom planområdet finns det inga kända fornlämningar, vare sig på land eller i vattnet. Vid eventuella markgrepp på land eller i vatten kan det bli aktuellt med arkeologiska undersökningar eftersom fornlämningar är skyddade enligt 2 kap kulturmiljölagen. Det innebär att det är förbjudet att utan tillstånd, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. En eventuell ansökan om tillstånd ska göras hos länsstyrelsen.

ENSKILDA BYGGNADSMINNEN

Byggnadsminnen enligt 3 kap lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) som är i enskild ägo. Några enskilda byggnadsminnen finns inte inom det aktuella planområdet.

HISTORIK

HAMNVERKSAMHET I STOCKHOLM

FÖRE 1900

Stockholms strategiska läge mellan Mälaren och Östersjön har inneburit att staden under alla tider varit utmärkt för sjöfart, hamn- och varvsverksamhet. I samband med Hansans dagar under medeltiden blev sjöfarten särskilt betydelsefull och Stockholm blev den ledande hamnstaden i riket med sina 28 skepp som hade rätt att bedriva utrikeshandel. Två betydelsefulla hamnar fanns i Stockholm vid den här tiden: Kornhamn och Kogghamn, belägna vid Stadsholmen. Från Kornhamn utgick trafiken till Mälaren. Kogghamn var den internationella hamnen och fick sitt namn efter de stora koggar som lade till.

Stormaktstiden på 1600-talet innebar en stor ökning av Stockholm som sjöfarts- och hamnstad. Holländarna som invandrade vid den här tiden blev värdefulla för den svenska utrikeshandeln med Amsterdam som främsta handelspart. Skeppsbron blev under denna perioden den stora handelsplatsen i staden. På norra Blasieholmen låg kronans stora varv, här byggdes regalskeppet Vasa under 1620-talet. 1634 flyttade marinstaben från Blasieholmen till Skeppsholmen som blev Stockholms örlogsbas.

Under 1700-talet var Sverige det ledande landet i världen när det kom till handeln med stångjärn och trätkjär. Den huvudsakliga handeln utgick från Stockholm och handelsflottan utökade under seklet sina skepp från 100 till 685, vilket utgjorde över 40 procent av hela rikets handelsflotta. Vid Skeppsbrohamnen, som var en så kallad djuphamn, kunde skeppen lägga till direkt. De stora järnlastade fartygen kunde inte gå in till kaj utan lastades genom roddbåtar. Vid Järntorget, på Stadsholmens södra sida, vägdes och omlastades stångjärnet.

Skeppsbron på 1790-talet, etsning av Johan Peter Cumelin. Källa: Stockholmskällan.

Under första hälften av 1800-talet försköts utrikeshandeln allt mer från Östersjön till Nordsjön och på 1860-talet skulle Göteborg överta rollen som den största exporthamnen i landet.

1818 startade ångtrafik till och från Drottningholm och på 1920-talet blev det möjligt att färdas med ångbåt till flera städer runt Mälaren med reguljära turer. 1828 fick Riddarholmen en ångbåtshamn avsedd för Mälartrafiken. Ångbåtshamnen var länge den största i landet.

De stora rederierna Nordström & Thulin och Stockholms rederi Svea grundades vid 1800-talets mitt. Den transoceaniska trafiken som tidigare utgick direkt från Stockholm övertogs nu av tyska och holländska hamnar. Hamnverksamheten vid Skeppsbron förflyttades allt mer till Stadsgårdshamnen under 1800-talets andra hälft. Värtahamnens utbyggnad startade 1879.

Kolsogning vid Värtahamnens norra bassängkant. M/s Clary Thordén byggdes 1954 vid Uddevallavarvet AB och sjösattes samma år. Bilden är från hösten 1955. Källa: Stockholmskällan.

Lindarängens hangarbyggnad ritad av Sven Markelius. Till höger syns en Junkers F13. Foto taget mellan 1931 och 1952. Källa: Wikipedia.

Frihamnen, 1945. Källa: Stockholmskällan.

EFTER 1900

1909 bildades Stockholms hamnstyrelse med syfte att ansvara för hamndriften och investeringar. Hamnstyrelsen beslutade att anlägga en frihamn och 1919 startade Stockholms frihamn sin verksamhet. Hammarbyhamnen anlades 1926 i samband med att Hammarby sjö sänktes och Hammarbyleden öppnade. Förutom anläggningar av nya hamnar skulle även befintliga hamnar byggas ut.

Redan 1919 ska det ha funnits en mindre flyghamn i Värtan och 1909 ägde den första kända flygningen med flygmaskin rum på det närbelägna Ladugårdsgärdet. 1921 anlades Stockholms flygsjöhamn och fick namnet Lindarängens flyghamn. En hangarbyggnad uppfördes 1931 efter ritningar av Sven Markelius. Hangaren är idag statligt byggnadsminne. Om vintrarna användes byggnaden som ishall, och var den första inomhusarenan för hockey, curling och konståkning. Fram till det att Bromma flygfält invigdes 1936 var Lindarängen den enda civila flygplatsen i Stockholm. 1952, då sjöflyget spelat ut sin roll, stängde Lindarängens flygplats och Lindarängsviken fylldes igen i början av 1960-talet.

1971 öppnade containerterminalen som då blev en del av Frihamnen.

Frihamnen med flyghangaren i Lindarängsviken 1930. Källa: Wikipedia.

LÖVHOLMEN OCH TILLFÖRSEL AV CEMENT TILL STADEN

CEMENTPRODUKTION I SVERIGE

Cementtillverkningen startade 1871 i Sverige då Skånska Cementaktiebolaget bildades och öppnade landets första cementfabriken i Lomma i Skåne. Innan dess importerades den cement som behövdes från utlandet. 1887 bildades Skånska Cementgjuteriet (numera Skanska) som en avknoppning ur Skånska Cement.

Skånska cement startade cementfabrik i Limhamn i anslutning till kalkbrottet, som efterhand tog över verksamheten från Lomma. Ytterligare fabriker anlades runt om i landet bl.a. 1941 i Köping med kalkstensbrott i Forsby. År 1928 fanns tio cementfabriker i Sverige.

På Gotland hade cementtillverkningen under 1800-talet inte varit särskilt lyckosam. I början av 1900-talet startade produktionen upp återigen i både Visby och Slite av AB Visby Cementfabrik och Slite Cement & Kalk. 1931 uppköptes båda fabrikerna av Skånska Cement.

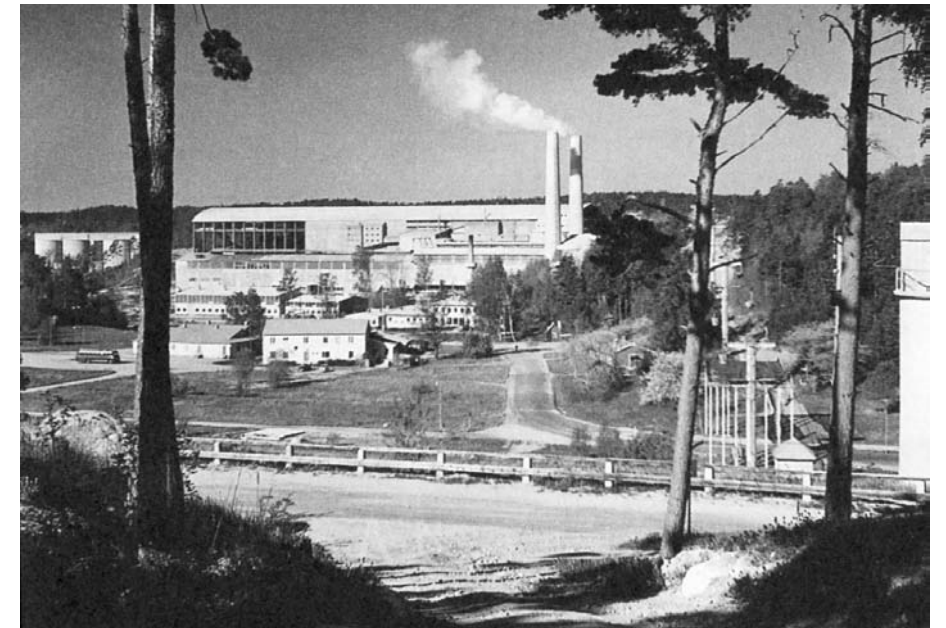

Cementas anläggning på Lövholmen och M/S Östanvik. Källa: Foto av Bengt Oberger, 2012. Wikipedia.

STORA VIKA OCH LÖVHOLMEN

Stora Vika cementfabrik i Nynäshamn anlades i slutet av 1940-talet och dagens Cementa, som bildats som ett dotterbolag till Skånska Cement, stod som byggare. Fabriken i Stora Vika skulle förse Stockholmstrakten med cement under efterkrigstidens expanderande bostadsbyggande, utan allt för långa transporter. Produktionen startade 1949 och samtidigt anlades cementdepån vid Lövholmen med hamn, lager och omlastningsstation, som skulle ta emot det cement som tillverkades i Nynäshamn.

I Stora Vika fanns de nödvändiga geografiska förutsättningar för en ny cementfabrik då en naturlig djuphamn fanns inne i Fällnäsaviken. Skånska Cement ägde dessutom redan marken i området genom sitt bolag AB Karta & Oaxens Kalkbruk och här fanns hela 50 miljoner ton urkalksten av hög kvalitet till ett djup av 100 meter. De geologiska förutsättningarna var därför utmärkta. Från djuphamnen kunde cement transporteras i lösvikt via bolagets två egna fartyg, via Södertäljeleden och Mälaren till Lövholmen där det sedan distribuerades vidare.

Stora vika cementanläggning i Nynäshamn på 1950-talet. Källa: Wikipedia.

Vid det tidigare Lövholmsvarvet fylldes viken ut och en 100 meter lång betongkaj anlades. Sex silor anlades med en diameter på 15,5 meter vardera och en kapacitet på sammanlagt 28 000 ton cement, vilket motsvarade samma mängd som de fyra silorna i Stora Vika rymde. För att ha möjlighet att tillhandahålla cement i mindre kvantiteter byggdes en paketeringsanläggning, där cement packades i papperssäckar. Huvudparten av cementen distribuerades däremot i lösvikt med speciella tankbilar, så kallade "bulkilar". Cementen i lösvikt kunde också lastas på specialbyggda järnvägsvagnar som kördes fram på det egna järnvägsspåret med anslutning till stationen i Liljeholmen och vidare till Västra stambanans järnvägsnät.

VÄRTANOMRÅDET

VÄRTAHAMNEN

Värtahamnens historia går tillbaka till 1879 då staten köpte in området med syfte att anlägga en kol- och godshamn. Planer hade tidigare funnits på en flottbas och området var därför i stort sett obebyggt. Stora ytor fanns till förfogande för hamnändamål. Inseglingsförhållandena var dessutom goda. Ytterligare mark söderut vid Lindarängen, Loudden och Kaknäs köptes upp av staden fram till 1948 i syfte att anlägga nya hamnar. Hamnen vid Kaknäs kom dock aldrig att realiseras.

Mellan 1879 och 1918 byggdes Värtahamnen ut varav den första etappen färdigställdes 1886. Från Karlberg gick från och med 1882 en godsjärnväg mellan Värtahamnen och Norra stambanan som sedermera förlängdes till Värtagasverket (1891), Värtaverket (1910-tal), Ropsten och Tegeludden (1912) och Loudden (1932). Värtabanan var endast avsedd för godstrafik men även persontrafik bedrevs till och från Värtans station fram till 1913. Värta Stationshus från 1882 ritades av Adolf Edelsvärd och är idag statligt byggnadsminne. Förutom stationshuset finns även de äldre byggnaderna Kommunhuset från 1905 och Restaurang Skeppet från 1922 kvar i Värtahamnen.

Successivt fram till 1918 utvidgades och fördjupades Värtahamnen. Hamnen kom att användas som massgodshamn för varor som kol, malm, järn, trä, pappersmassa, spannmål och gödningsmedel. Framförallt brukades Värtahamnen för import men även exporten från Norrland var viktig under svåra isvintrar.

Godstrafiken minskade under 1960-talet och kryssningstrafiken tog över allt mer. Silja Line startade bilfärjetrafik från Värtahamnen till Finland 1965. Värtan var enbart tänkt vara ett tillfälligt färjeläge då planer fanns på en stor Finlandshamn i Ropsten. Hamnen i Ropsten blev aldrig verklighet och istället togs ett nytt färjeläge i bruk vid södra sidan av Värtabassängen. Under 1970-talet flyttades även Helsingforsstrafiken till Värtan och den första ordentliga terminalbyggnaden öppnades. Färjeläget och Värtapiren har byggts ut allt eftersom genom åren.

Under 2010-talet har hamnen genomgått genomgripande förändringar och Värtapiren har byggts ut till en hamn som är anpassad till dagens och framtidens färje- och ro-ro-trafik. Den gamla terminalbyggnaden har ersatts av en ny och mark har även frigjorts för annan bebyggelse. Idag är Värtahamnen en av Stockholms största hamnar med omfattande färjetrafik och Tallink-Silja Lines fartyg har trafik både till Tallinn, Helsingfors, Åbo och Mariehamn.

TIDSLINJE

- 1879 Värtahamnen
- 1882 Godsjärnvägen Värtabanan öppnar
- 1893 Värtagasverket
- 1903 Värtaverket/Elverket
- 1919 Frihamnen invigs
- 1921 Lindarängens flyghamn
- 1920-tal Kolverket (AB Kol och koks)
- 1927 Louddens oljehamn
- 1969 Första värmeverket kopplat till fjärrvärm nätet klart
- 2016 Biobränsleanläggningen vid Värtaverket öppnar

Värtans stationshus på 1960-talet. Källa: Stockholmskällan.

Värtahamnen, 1965. Källa: Stockholmskällan.

GAS- OCH ELPRODUKTION I VÄRTAN

Vid Husarviken norr om Hjorthagen anlades Stockholm stads gasverk 1893. Arkitekten för anläggningen var Ferdinand Boberg under ledning av Adolf Ahlsell. Sammanlagt byggdes fem gasklockor i området som alla gick i samma stil, rött tegel med rundbågiga fönster dekorerade med mönsterband i brunt och gult tegel. Utformningen varierades något efter den verksamhet som byggnaden skulle inhysa. Vid framställningen av gas bildades biprodukter som på olika sätt krävde utrymme för förvaring och hantering. Till anläggningen fanns också ångdrivna kranar, hissar och linbanor. Från början användes kol till gasproduktionen, som fraktades med båt till Värtahamnen och vidare via den interna järnvägen fram till Gasverksområdet (Värtabanan).

På 1970-talet tillkom den sista klockan som då använde lättbensin och ånga som råvaror i ett spaltgasverk. Allt eftersom hushållen bytte till elspisar minskade behovet gas. 2011 lades produktionen ner då staden övergick till natur- och biogas. Gasverkets byggnader från 1893 och 1900 står fortfarande kvar.

Stadens elektricitetsverk etablerades även i området 1903, även kallat Värtaverket eller Värtaelverket. Fram till dess hade Brunkebergsverket på Regeringsgatan försett staden med elkraft, men i slutet av 1890-talet var verket fullt utbyggt och anläggningen vid Värtan blev därför nödvändig. För produktion av elektricitet i Värtan användes ångpannor, eldade med koks, som i sin tur drev turbiner och generatorer.

Även för Värtaverket ritade Ferdinand Boberg flera av områdets byggnader i den karaktäristiska tegelarkitektur som även präglade gasverket. Det f.d. administrationsbyggnaden/bostadshuset, belägen med utblick över hamnen, står kvar.

De två höga skorstenarna som finns på platsen idag uppfördes 1969 och 1971.

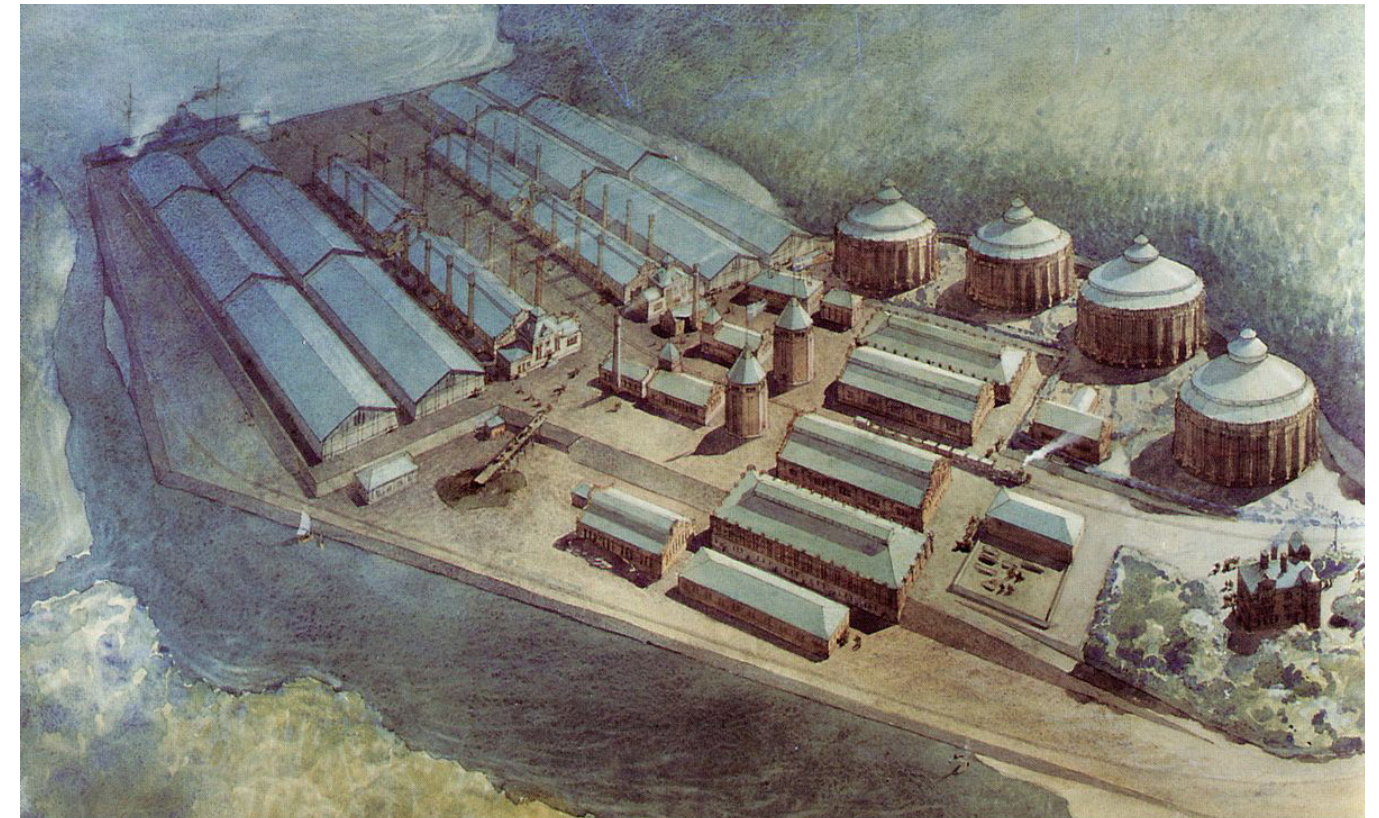
Elkraftverksanläggningen i Värtan finns kvar idag och producerar fjärrvärme och el i två större kraftvärmeverk, ett oljeeldat och ett koleldat. 2016 togs biobränsle-kraftvärmeverket i bruk där restprodukter från skogsindustrin omvandlas till el och värme. Anläggningen som är belägen i anslutning till Värtaverket, ritades av Urban Design och nominerades till årets Stockholmsbyggnad 2018.

Värtaområdet på 1930-talet med Elektricitetsverket i fokus med kolverket nedan. På andra sidan vattnet Lidingö med Foresta i mitten. Källa: Stockholmskällan.

Det nyanlagda Elektricitetsverket, 1903. Källa: Stockholmskällan.

Illustrationsskiss över gasverkets anläggning, Ferdinand Boberg, 1890. Källa: Wikipedia.

Värtagasverket, Scrubber- och maskinhus, 1937. Arkitekt var Ferdinand Boberg. Källa: Stockholmskällan.

HJORTHAGEN

FRÅN KUNGLIG JAKTMARK TILL STADENS FÖRSTA INDUSTRIFÖRORT

Området vid nuvarande Hjorthagen inklusive ett stort område kring södra och norra Djurgården var under Johan III:s tid, i slutet av 1500-talet, kunglig jaktmark. I parken hägnades hjortar och renar. 1829 hägnades de cirka 180 hjortarna på en avsevärt mindre yta som kom att kallas Hjorthagen. Tidigare hade området kallats för Husarhagen efter gården Husarna som fanns på platsen redan på 1200-talet. Tidigare namn för Ropsten var "Roop Steen" då man ropade efter de roddardamer som rodde över båtarna till och från Lidingösidan. 1883 byggdes en flottbro mellan Ropsten och Torsvik på Lidingö.

I samband med att staden köpte upp en del av norra Djurgården 1889 för anläggning av Värtahamnen och Värtagasverket, flyttades hjortarna till Kronoparken vid Gripsholm. Hjorthagens 200 år långa epok som djurpark var nu förbi. 1898 byggdes de första bostadshusen på privat initiativ för arbetarna på gasverket och senare även elverket då skiftarbetet innebar att transporter till och från innerstaden var besvärliga och tidskrävande.

1903 beslöt det att medel skulle anslås till provisoriska bostäder då behovet var akut. Hjorthagen skulle nu bli den första industriförorten inom stadens gränser. I branten ner mot Värtahamnen sparades ett brett vegetationsband som skulle fungera som buffertzon mellan industriområdet och bostäderna i Hjorthagen.

Den första skolbyggnaden i Hjorthagen uppfördes 1902 och ett mindre samhälle började nu växa fram. 1903 bodde cirka 700 personer i Hjorthagen. En tydlig uppdelning av tjänstemännens villor och arbetarnas kaserner utvecklades. De första arbetarkasernerna stod klara 1909, även kända som "Gula husen". Arbetarrörelsen var stark och "det röda Hjorthagen" har använts för att beskriva andan vid den här tiden. Arbetarrörelsen och den kooperativa föreningen Solid bildades här. Mellan 1900–1910 tredubblades antalet invånare från till 1605 och flertalet butiker och servicefunktioner startade under den här perioden, bl.a. speceriaffär, bageri, skomakare, diversehandel, cigarrbutik, färghandel och mangelbod.

De första arbetarkasernerna från 1909. Bildkälla: Stockholmskällan.

Flygbild över Hjorthagen med smalhusen i Abessinien, 1937. Källa: Digitala Stadsmuseet.

Äldre foto av Hjorthagens kyrka som uppfördes 1907 efter arkitekten Carl Bergstens ritningar. Källa: Kulturmiljöbild, RAA.

Hjorthagens idrottsplats 1965 med gasverkets gasklockor i bakgrunden. Källa: Stockholmskällan.

UTBYGGNADEN AV HJORTHAGEN

På 1920-talet byggdes ytterligare arbetarbostäder i Hjorthagen, i kv. Långkorven och Tegeltravarna. Under 1930-talet tillkom även barnrikehusen vid Dianavägen. Samtliga av de nämnda bostadshusen finns kvar idag.

1925 uppfördes den nya Hjorthagens skola i nationalromantisk stil av arkitekten Georg A Nilsson.

Andra äldre offentliga byggnader som finns kvar i Hjorthagen är ett mindre bibliotek, invigt 1959 och Hjorthagens kyrka från 1907, utformad av arkitekten Carl Bergsten. Kyrkan har influenser både från jugend och nationalromantiken och är kyrkligt byggnadsminne.

De tidigaste arbetarbostäderna ersattes av nya bostadshus, uppförda av Stockholms hem mellan 1947–1963. Villorna från tidigt 1900-tal kom även att rivas under denna period. Mellan Värtaverket och Skogsvaktargatan ersattes de äldsta husen under 1960-talet av nya bostadshus ritade av arkitektduon Backström och Reinius. Från 1960-talet försvann en stor del av butikerna i Hjorthagen och idag finns enbart någon enstaka mataffär kvar.

OMRÅDET ABESSINIEN

På 1930-talet uppfördes av byggmästaren Olle Engkvist smalhusområdet Abessinien. Området som bestod av smala lamellhus i utpräglad funktionalism ritades av Hakon Ahlberg. Det var första gången som ett storskaligt seriebyggande av bostäder provades. Husen som inrymde 600 lägenheter placerades i östvästlig riktning för att få ultimata solförhållanden. Namnet Abessinien kom från byggets "oreda och lervälling" och var troligtvis en referens till det då pågående kriget mellan Italien och Abessinien alternativt ett nedsättande ord för husens kritiserade kantiga och strama arkitektur.

Gatu- och kvartersnamn som Untravägen, Trollhättevägen, Krängedevägen och Porjusvägen förekom och var på olika sätt kopplade till elkraft. Wenströmvägen och Ahlsellvägen var referenser till el- och gasproduktionen i Värtan.

Ropstens tunnelbanestation med Hjorthagen i fonden. Tunnelbanestationen invigdes 1967. Källa: Stockholmskällan.

ENERGIHAMNEN

KOLHAMN OCH AB KOL & KOKS

I början av 1900-talet användes kajen vid nuvarande Energihamnen för upplag för silltunnor av AB Bröderna Ameln (nuvarande ABBA). Värtahamnen anlades som kolhamn med kolproduktion på 1870-talet och kom successivt att utöka sin anläggning i början av 1900-talet längre norrut, mot nuvarande Energihamnen. I Värtahamnen fanns vid den här tiden stora upplag med tillhörande industrianläggningar i form av krossverk, sorteringsverk och koksverk.

Kolbolaget AB Kol & Koks etablerade sig i nuvarande Energihamnen omkring 1920 och uppförde flera olika anläggningar och byggnader under 1900-talet. Kolverksanläggningen i Värtan ansågs vid den här tiden vara en av de främsta i landet. Frakten skedde både till sjöss och via land via hästar, lastbilar, bogserbåtar och en pråmflotta med cirka 120 pråmar. Vid Gåshaga på Lidingö anlades ett eget varv med 2 slipar och 8 stapelbäddar. 1925 hade AB Kol och Koks 200 anställda.

Nuvarande Energihamnen var vid 1900-talets början en plats för lossning, omlastning och lagring av kol och koks. Här ska även ha funnits en mekanisk verkstad, smidesverkstad och snickeriverkstad som tillgodosåg verken. Platsen präglades av låg bebyggelse där upplag och järnvägsspår låg bakom plank. Bebyggelsen placerades utefter spårvägens sträckning och efter de tre, mot kajen vinkelräta tvärgatorna: Första, Andra och Tredje tvärgatan.

Längs med Första tvärgatan uppfördes en byggnad, i samband med Kol & Koks etablering på 1920-talet. Troligtvis användes byggnaden som expedition och/eller kontor. Äldre foton visar att byggnadens fasad mot vattnet var märkt med texten AB Kol och Koks i stora bokstäver. Den putsade byggnaden i Kv. Shanghai, finns fortfarande kvar.

Flera kontorsbyggnader och en kafeteria tillkom på 1930-talet i södra delen av hamnen. På 1930-talet anlades även ett koksverk och en kolsilo med tillhörande kranbanor och kranbro i nuvarande kvarter Alexandria.

Flygfotografi över före detta kolpiren i Värtahamnen och bassängen. Till höger, nuvarande Kv. Alexandria, med lageringsutrymmen och småskalig bebyggelse. I bakgrunden syns delar av Värtaverket. Källa: Stockholmskällan.

Vy österut från Lidingö mot nya Lidingöbron under byggnation i början av 1900-talet. I fonden Hjorthagen och Värtagasverket. Källa: Stockholmskällan.

Upplag med tusentals silltunnor vid Värtahamnen 1915. I bakgrunden Lidingö och Villa Foresta. Källa: Stockholmskällan.

Värtahamnen och Frihamnen mot söder, 1931. Källa: Stockholmskällan.

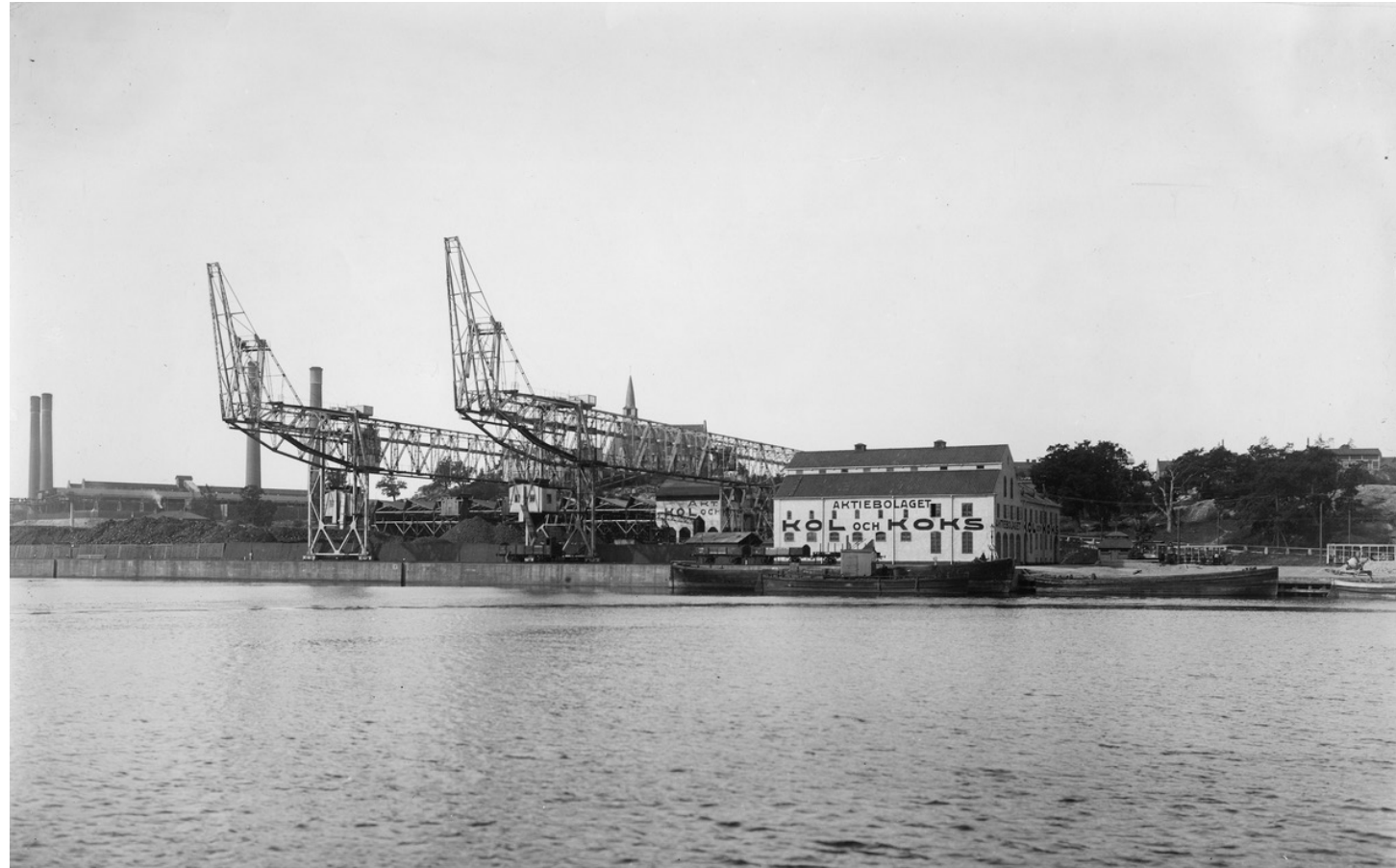
Lastanordning vid A.B. Kol och koks anläggningar i Värtahamnen, 1930. Järnvägsspåren för Värtabanan går längs med kajen. Källa: Tekniska museet (Digitalt museum)

Vy över Värtahamnen från Värtaverket på höjden omkring 1920-30-tal. Södra delen av nuvarande Enerighamnen till vänster. Bobergs administrations- och bostadshus tillhörande Värtaverket till höger. Källa: Stockholmskällan.

Värtahamnen invid Lidingöbron (numera Energihamnen) 1953. Bakom kranarna syns den numera rivna byggnaden i kv Shanghai. Det högre "tornet" i bakgrunden samt övrig bebyggelse i bild är idag rivna. Källa: Stockholmskällan.

AB Kol & Koks anläggningar i Värtahamnen, 1930. Huset i Kv. Shanghai var vid tiden märkt med texten "Aktiebolaget Kol och Koks". Byggnaden revs i juni 2018. Källa: Tekniska museet/Digitalt museum.

ENERGIHAMNEN 1950-2000-TAL

Längs med Norra Hamnvägen uppfördes i slutet av 1950-talet en expeditiionsbyggnad i rött tegel med Lavéns kolimport AB som byggherre. Byggnaden byggdes på med ett våningsplan i slutet av 1960-talet och står kvar på platsen fortfarande.

Flera kol och oljecisterner revs under 1900-talets senare hälft och ersattes med nya, modernare anläggningar. 1955 uppförde AB Kol & Koks fyra oljecisterner i kvarteret Alexandria som ännu finns kvar på platsen. 1966 byggdes ytterligare en cistern av AB Kol & Koks, även denna finns kvar.

På historiska flygfoton från 1950-1960-tal kan man se att det förutom i kvarteret Alexandria även fanns tre cisterner i norra hamnområdet, i nuvarande kvarter Singapore. Dessa ersattes med fyra nya oljecisterner på 1990-talet, med samma placering som de tidigare. På 2000-talet revs all industribebyggelse på tomten förutom cisternerna och idag utgörs platsen huvudsakligen av parkeringsplats och en större grusad yta.

Högre anläggningar har sedan hamnen började bebyggas, placerats utmed hamnområdets norra och södra del. I mitten har bebyggelsen hållits lägre.

Kontors-/administrationsbyggnad i kv. Shanghai i slutet av 1980-talet, idag rivna. Källa: Foto hämtat från Stadsmuseets inventering av Värtahamnen, 1986.

Vy från Hjorthagen mot Ropsten i augusti 1967, ca två veckor innan tunnelbannans öppnande. Kv. Shanghai till höger i bilden. Nya Lidingöbron har inte påbörjats ännu. Källa: Digitala Stads-museet.

KARTREDOVISNING ÖVER
OMRÅDETS UTVECKLING

Utbyggnaden av Energihamnen och dess närområde under 1900-talet presenteras på följande kartor.

Området är ännu inte bebyggt. Gasverket och elektricitetsverket är nästan helt utbyggt. Enstaka byggnader finns i Värtahamnen. Hjorthagens bebyggelse är ännu i liten skala. Karta: Lantmäteriet - historiska kartor

Gasverksområdet har byggts ut ytterligare. Hjorthagens äldre bebyggelse börjar växa fram och kyrkan har tillkommit. Enstaka byggnader finns i Energihamnens södra delar. Värtabanans järnvägsspår och gatustrukturen finns med. Karta: Lantmäteriet - historiska kartor

Energihamnens västra och södra del, mot Hjorthagen, är bebyggd i stor utsträckning. Även i norra delen (nuvarande Kv. Shanghai) finns bebyggelse. Karta: Ekonomiska kartan, Lantmäteriet - Historiska kartor.

1960 är i stor sett hela hamnen bebyggd, även de östra kvarter. Flera cisterner har tillkommit. Karta: Eniro - Historisk karta.

NULÄGE

Planområdet söderifrån. Gång- och cykelvägen löper på insidan om Energihamnen längs med Lidingövägen.

NULÄGESBESKRIVNING

Energihamnen är beläget i stadsdelen Ladugårdsgärdet på Norra Djurgården. I väster avgränsas hamnområdet av Lidingövägen och Hjorthagen och i öster Lilla Värtan. Norr om planområdet finns Ropstens trafikplats och Lidingöbrons brofäste. I söder avgränsas Energihamnen av Värtahamnen och Värtapirens färjeterminal.

Marken ägs huvudsakligen av Stockholms stad med arrende till Stockholms Hamn AB. Hamnen arrenderar i sin tur ut delar av marken framförallt till Stockholm Exergi.

Allt bränsle som används i Värtaverket, samt flera av Stockholm Exergis andra anläggningar, kommer till Energihamnen. Bränslet transporteras med båt eller järnväg och lagras i bränslecisterner. Inom Energihamnens område finns 19 stycken bränslecisterner med storlek mellan 2 000 och 30 000 m3, som tillsammans rymmer totalt ca 188 000 m3.

Genom Energihamnen sträcker sig Norra Hamnvägen och längs med kajen, Norra Kajvägen. De två huvudgatorna binds samman av två tvärgator, Första och Andra Tvärgatan. Tredje Tvärgatan är idag en återvändsgata. Tvärgatorna är delvis avgränsade genom staket i dagsläget. Längs med Norra Hamnvägen, som sträcker sig från Värtahamnen till Ropstens trafikplats, löper en gång- och cykelväg. På utsidan om Norra Kajvägen, mot vattnet, sträcker sig Värtabanans järnvägsspår som fortfarande används i dagligt bruk.

Energihamnens bebyggelse präglas idag av Stockholm Exergis anläggningar med framförallt cisterner och silos i korrugerad och slät plåt med tillhörande förbindelselänkar och torn. I södra delen av området, i kvarter Alexandria, finns anläggningar av mer arkitektoniskt bearbetad karaktär med bas i rött tegel och stora glasade partier. De storaskaliga industribyggnaderna blandas med enstaka, äldre byggnader i puts och tegel.

Mot Lidingövägen i väster finns idag en större parkeringsplats och en grusad yta på en avriven tomt. Tidigare fanns här flera lagerbyggnader och cisterner.

Vy mot Energihamnen söderifrån. Till vänster syns den största cisternen i kvarteret Port Said. Till höger finns sentida anläggningar i södra delen av kvarteret Alexandria.

Öster om Norra Hamnvägen i kvarteret Alexandria står fyra äldre cisterner uppförda på 1950-talet.

Cisternerna uppfördes av AB Kol- & koks som etablerade sig i Energihamnen i början av 1900-talet.

Norra Hamnvägen söderifrån med cisterner på var sida.

Centralt i planområdet mot väster finns en större avriven yta som är delvis asfalterad och delvis grusad. Här har det tidigare stått cisterner och lagerbyggnader. Till vänster tornar Hjorthagens kyrka upp sig på höjden.

F.d. expeditions/kontorsbyggnad från 1958-59 vid Norra Hamnvägen. Ursprungligen var byggnaden uppförd i ett våningsplan men byggdes på 1968.

Inhägnad grusad yta på den avrivna tomten i kvarteret Singapore. I fonden syns Hjorthagen med omgivande vegetation och kyrktornet som sticker upp. Nedanför ligger det före detta Värtahemmet uppfört på 1960-talet. Till vänster tornar Värtaverkets två höga skorstenar upp sig.

Andra Tvärgatan med vy mot vattnet och Foresta på Lidingö i blickfånget. Andra Tvärgatan anlades liksom Första och Tredje tvärgatan som brandgator vid anläggningen av hamnområdet i början av 1900-talet.

Cisterner i kvarteret Singapore längs med Norra Hamnvägen mot sydost. I bakgrunden syns Hjorthagens kyrka med en av Värtaverkets skorstenar i bakgrunden. Röken från den högsta skorstenen syns ovan cisternerna.

Före detta administrationsbyggnad i kvarteret Shanghai i planrådets norra del. Byggnaden uppfördes på 1920-talet av AB Kol & Koks. Rivningslov gavs i oktober 2017 och byggnaden revs i juni 2018.

KULTURVÄRDEN

Godkänt dokument. Johan Modig, Stockholms stadsbyggnadskontor, 2018-09-13, Dnr 2016-10198

KULTURVÄRDEN

SJÖFARTS- OCH INDUSTRISTADEN

En industrimiljö av typen som återfinns i Energihamnen är kanske inget som vanligtvis förknippas med en kulturmiljö eller miljö med höga kulturhistoriska värden. "Sjöfarts-, handels- och industristaden" utgör ett av uttrycken för riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården* med hamnanläggningar från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten. Hit hör också industrimiljöer som speglar Stockholms betydelse som industristad alltsedan 1600-talet. Även 1800-talets kommunaltekniska anläggningar anges som ett av uttrycken för riksintresset.

Stockholm har under alla tider varit en viktig destination för både sjöfart, handel och resande kring Östersjön. Området vid Lilla Värtans vattenrum har sedan den successiva utvecklingen av hamn- och industriverksamhet från slutet av 1800-talet inneburit att området fått en central roll för Stockholms och regionens försörjning. Värtaområdet har en lång kontinuitet av hamn- och industriverksamhet sedan 1870-talet. Dess betydelse kom ytterligare att befästas genom gas- och elverkets etablering i området i slutet av 1800-talet och med anläggandet av Stockholms frihamn från och med 1919. Frihamnen var fram till 1950-talet landets största importhamn. Det har alltså sedan länge funnits en medveten strategi att koncentrera storskalig hamn- och industriverksamhet till norra delen av Ladugårdsgärdet med Värtahamnen, Frihamnen och Loudden. Genom den medvetna koncentrationen kunde man behålla energiproduktion och distribution inom stadens gränser. Gas- och Värtaverket med Energihamnen utgör således ett sedan länge etablerat energicentrum i staden.

Värtaområdets karaktär har under 1900-talet förändrats från en småskalig, levande hamnmiljö till den idag storskaliga hamnanläggningen med färjetrafik. Utvecklingen öppnade gradvis upp för etablering av ny bebyggelse i området så som kontor och hotell i större skala, som uppfördes under senare delen av 1980-talet. Området vid Värtan och i synnerhet kring Södra Värtahamnen, har utvecklats och förändrats kontinuerligt efter ändrade behov och nya krav.

FRÅN KOLHAMN TILL ENERGIHAMN

Energihamnen som var en utveckling av Värtahamnens kolhamn bestod ursprungligen av låg bebyggelse i form av verkstäder och lagerbyggnader som orienterades utefter Värtabanans spår och de tre brandgatorna. Hamnområdets kvartersstruktur och de tre tvärgatorna finns fortfarande kvar idag. Värtabanans spårsträckning finns kvar längs med kajen ännu och är fortfarande i bruk för godstrafiken i hamnen.

Efterhand tillkom högre industribyggnader i form av kol- och oljecisterner och anläggningar för kolproduktion, vilka koncentrerades till hamnens södra och norra del. Den tidigaste industribebyggelsen är till stor del riven och har successivt ersatts med nya anläggningar efterhand som energiproduktionen utvecklats och bränslena moderniserats från kol- och koks för 100 år sedan, till olja i mitten av 1900-talet och slutligen till dagens diversifierade användning av bränsle. Längs med Norra Hamnvägen, i kvarteret Alexandria, finns fyra cisterner kvar sedan 1950-talet som är märkta "AB Kol och Koks" som tydligt vittnar om funktionen och hamnens specialisering. Olika generationers cisterner med logotyper som är tidstypiska berättar om dess funktion och användning.

I kvarteret Port Said, längs med Norra Hamnvägen, finns en tegelbyggnad i två våningsplan från 1958. Byggnaden uppfördes som expeditiionsbyggnad i ett våningsplan av Lavéns kolimport AB. Byggnaden har fungerat som expeditiions-/kontorsbyggnad alltjämt sedan 1950-talet. Tegelhuset vid Norra Hamnvägen byggdes på 1967 med ytterligare ett våningsplan som följde den befintliga byggnadens form med avfasat hörn mot gatan och tegelfasad med utkragande fönsteromfattningar. Byggnaden har vissa kulturvärden genom sin koppling till platsen historia och som den enda kvarvarande kontorsbyggnaden inom Energihamnen och som fortfarande har kvar sin funktion.

Energihamnen med dess bränsleanläggningar vittnar om 1900-talets starka behov av fossila bränslen som såg en stor ökning från 1800-talets mitt och var grundläggande för samhället. Energihamnens nuvarande miljö har en bebyggelsekaraktär som tydligt signalerar sin funktion. Liksom magasinsbyggnader och spannmålssilos är bränslecisterner en typ av anläggning som vanligen placeras i hamnar.

HJORTHAGEN – EN ARBETARSTADSDEL MED KOPPLING TILL HAMNOMRÅDET

Energihamnen angränsar även till Hjorthagen i väster, en stadsdel som sedan den började bebyggas omkring förra sekelskiftet har präglats av närheten till gas- och elverket och hamnområdet. Smalhusområdet Abessinien i sydvästra delen av Hjorthagen utgör ett av kärnvärdena inom riksintresset och berättar om det moderna välfärdssamhället och dess stadsbyggande som växte fram med start under 1930-talet.

Det gröna Hjorthagsberget som tornar upp sig som en vägg i väster med kyrkan på höjden, utgör en påtaglig del av miljön i Energihamnen. Skyddszonen finns fortfarande kvar mellan Hjorthagens bostadsbebyggelse och industrierna.

SAMMANFATTNING KULTURVÄRDEN

Idag finns inga uttalade kulturvärden i Energihamnen förutom den numera rivna byggnaden i kvarteret Shanghai. Områdets hamn- och industrimiljö har en lång historisk kontinuitet i staden. Platsens karaktär har förändrats med åren från en småskalig kolhamn med verkstäder, lagerbyggnader och och upplagsplatser till en mer storskalig, rustik industrimiljö anpassad efter tidens behov och energiproduktion.

Bebyggelsen i Energihamnen präglas idag i huvudsak av sentida industrianläggningar, men enstaka äldre byggnader finns kvar som vittnar om platsens historia. Även den ursprungliga gatustrukturen med två huvdgator och de tre tvärgatorna samt Värtabanans järnvägsspår är bevarad i stor utsträckning. De stora cistern- och silobyggnaderna i slät eller korrugerad plåt med förbindelselänkar och torn bidrar till ett mäktigt intryck på platsen som tillsammans med småskaliga expeditiions-/kontorsbyggnader skapar en intressant industrihistorisk miljö.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BYGGNADER

- Kontorsbyggnad i Kv. Port Said från 1958.
- Kol och koks-cisterner från 1950-talet i Kv. Alexandria.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

- Bebyggelse med industriell karaktär och utformning där anläggningarnas respektive funktion tydligt framgår.
- Den historiska gatustrukturen med huvdgator och tvärgator.
- Värtabanans järnvägsspår längs med kajkanten.
- Siktlinjerna mot Hjorthagen som möjliggörs via tvärgatorna.
- Hjorthagsberget med omgivande grönska som bildar en "vägg" mot hamnområdet med Hjorthagskyrkan som solitär och landmärke på höjden.
- Skyddszonen mellan bostadsbebyggelse i Hjorthagen och industribebyggelse i hamnområdet.

KONSEKVENSBESKRIVNING

PLANFÖRSLAGET

PLANARBETETS PROCESS

Arbetet med en uppdatering av detaljplanen från 1940-talet, påbörjades i slutet av 2016. Utbyggnadsförslaget är framtaget med utgångspunkt i det gemensamma Start-PM:et. Sedan dess har byggnadsvolymer bearbetats kontinuerligt i samtal med staden inledningsvis, och med kulturmiljöutredare längre fram i planprocessen. I löpande planmöten varannan vecka har staden framfört sina synpunkter kring höjder, placeringar och viktiga vyer.

De justeringar som har gjorts under processen är:

- Höga byggnadsvolymer har placerats så långt söder- respektive norrut som möjligt för att hålla ned höjderna framför Hjorthagsberget och skapa en stadssiluett som höjer sig på sidorna och är lägre i mitten.
- Byggnadsvolymer har skjutits undan från Tvärvägarna (första, andra och tredje), så att siktlinjerna förblir fria mellan Hjorthagsberget och vattnet.
- Gruppering av byggnadsvolymer för att "gömma undan" en del funktioner bakom varandra och ge möjlighet till fler siktlinjer och mer "öppna" delar i planen.
- Skapa en tydligare definition av gaturummet längs Norra Hamnvägen med rustika murar och socklar med en omsorg i detaljering och materialitet.
- Definition av byggnads- och fasadmaterial som refererar till befintlig närliggande industri och en generell hamnkaraktär.

PLANFÖRSLAGET

Planförslaget innebär främst att utöka den högsta tillåtna byggnadshöjden inom området för att kunna möjliggöra utveckling av den befintliga verksamheten samt en komplettering med nya verksamheter vilka flyttas från Lövholmen och Loudden. Nya kajer byggs enligt planförslaget för att möjliggöra den planerade utvecklingen av Energihamnen. En mindre kajutbyggnad tillkommer i anslutning till cisternpark nr 6. Förslaget innebär också att plats bereds för ny spårvägsdragning längs Lidingövägen.

Norra Hamnvägen kommer att fortsätta vara den främsta transportvägen som försörjer området med biltrafik. Vägen ska bearbetas för att skapa en bättre gatumiljö för gående och cyklister som rör sig mellan Ropsten och Värtapirens färjeterminal. Angöring till Cementas anläggning kommer framför allt att ske genom Ropstensslingan. En utfart planeras även från Cementas anläggning till Andra Tvärvägen där utfarten rundar Stockholms Hamns verksamhet.

Planförslaget innebär att två tydliga karaktärer skapas: "Energifamiljen" i planområdets södra del och "Cementfamiljen" i norra delen, dit respektive verksamheter koncentreras.

STOCKHOLM EXERGI

Stockholm Exergis planer för Energihamnen är i huvudsak att kunna fortsätta utveckla dagens verksamhet med mottagning, hantering och lagring av fasta och flytande bränslen samt värmepumpsanläggningen Ropsten 3, men också att skapa plats för att kunna uppföra en ny energiproduktionsanläggning. Energiverket föreslås placeras på västra sidan om Norra Hamnvägen och utformas med en hög, bredare bas och en mindre ovandel.

I samband med avveckling av befintliga cisterner inom kv. Shanghai, till förmån för Cementas nya cementterminal, behöver Stockholm Exergi en ny cisternpark i Kv. Singapore.

STOCKHOLM HAMNAR

Stockholms Stad genom Stockholms hamnar behöver i den nya detaljplanen säkerställa en yta inom fastigheten Shanghai 1 för en bränsledepå som ska försörja fartyg och skärgården med bränsle samt bränslelager för viktiga samhällsfunktioner. Planförslaget anger två cisternparker varpå fyra cisterner med en höjd på 28 meter placeras öster om Norra Hamnvägen och sex cisterner med en höjd på 35 meter placeras väster om Norra Hamnvägen mot Hjorthagsberget.

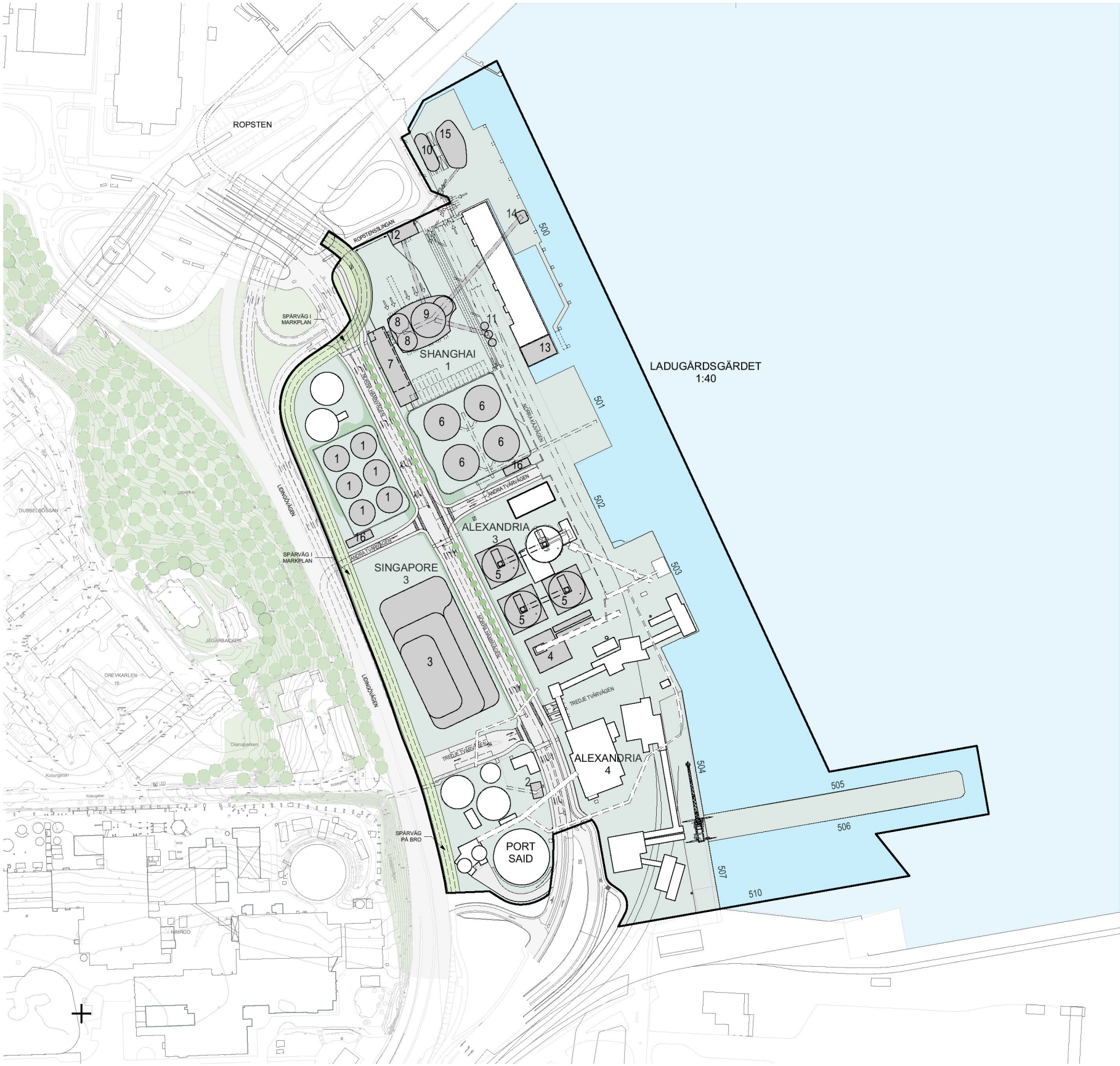
CEMENTA

Cementa avser att flytta cementdepån från Lövholmen till Energihamnen i Värtan. Cementas anläggning kommer att omfatta delar av fastigheten Shanghai 1. Som en del av den nya cementterminalen i Energihamnen planerar Cementa att bygga en cementsilo som föreslås uppnå en höjd av 100 m med två anslutande silor på 80 m i höjd.

Norr om siloanläggningen, vid Ropstensslingan, föreslås en cementblandningsstation i en höjd på 40 m.

Närmast kajen mot Lidingöbron i norr, inom Ladugårdsgärdet 1:40, placeras en ballastanläggning bestående av smala, tätt placerade silos om 30 meter i höjd.

Inom kvarteret Shanghai, väster om silobyggnaden, uppförs ett kontorshus på max 15 m i höjd.

FÖRESKRIFTER OCH FÖRKLARINGAR

- Planområdesgräns
- Befintliga byggnader
- Nya byggnader

- 1- CISTERNPARK HÖJD 35 m.
- 2- PUMPHUS FÖR AVLOPPSVATTEN HÖJD 8-15m.
- 3- PRODUKTIONSANLÄGGNING HÖJD 25-55m.
- 4- SÅLL- OCH KROSSHUS
- 5- BRÄNSLESILOR HÖJD 35m.
- 6- CISTERNER HÖJD 28m.
- 7- KONTOR HÖJD MAX 15m MED PARKERING I MARKPLAN.
- 8- SILOR FÖR CEMENTA HÖJD MAX 80m.
- 9- SILO FÖR CEMENTA ≈27m HÖJD MAX 100m.
- 10- TVÄTTHALL FÖR BETONGBILAR HÖJD MAX 20m.
- 11- SILO FÖR JÄRNVÄGSLASTNING HÖJD MAX 32m.
- 12- CEMENTBLANDNINGSTATION HÖJD MAX 40m.
- 13- UTBYGGNAD AV VÄRMEPUMPAR HÖJD 15m.
- 14- LOSSNINGSELEVATOR HÖJD MAX 28m.
- 15- BALLASTSILOR HÖJD MAX 30m.
- 16- PUMPHUS HÖJD 4m.

Förslag för ny situationsplan över planområdet. Urban Design, 2018-09-05.

GESTALTNING AV NY BEBYGGELSE

Planområdet utgör en del av stadsutvecklingsområdet för Norra Djurgårdsstaden där höga krav ställs på gestaltning av bebyggelse och allmänna platser. Under planprocessen kommer byggnadernas och anläggningarnas material, färg, skala, höjder och placeringar i förhållande till närmiljön och i synnerhet Hjorthagsberget, att studeras vidare. Ett gestaltungsprogram kommer att tas fram som hanterar dessa frågor.

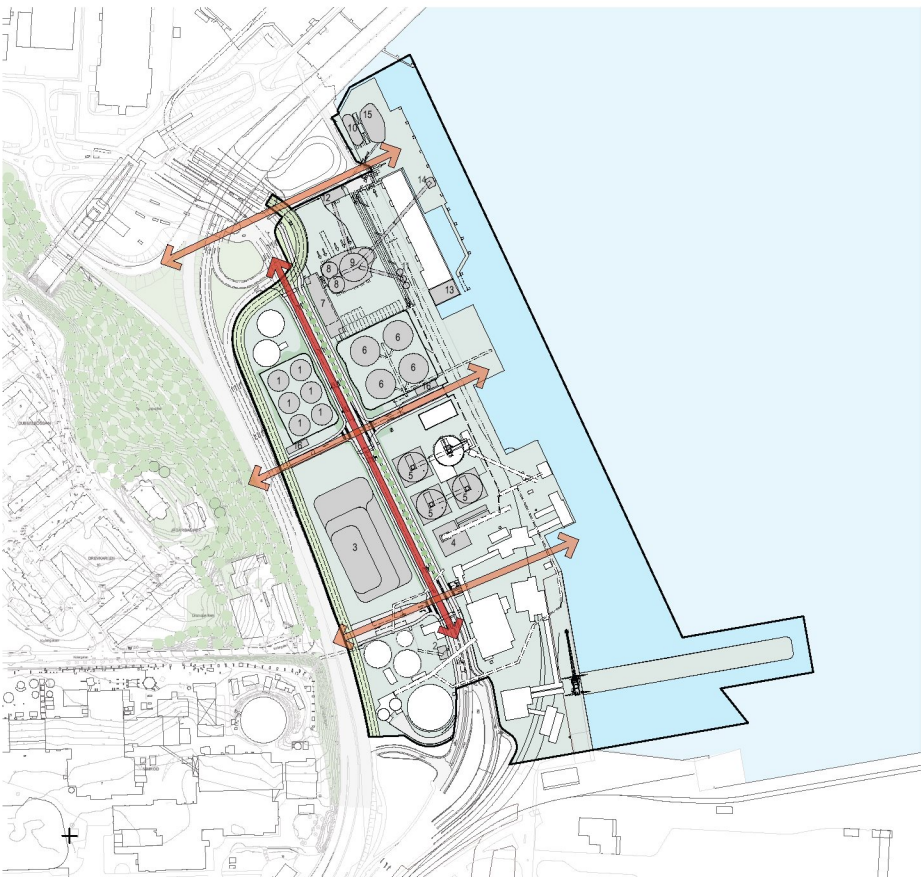

Illustration över planområdet med pilar som visar viktiga siktlinjer. Illustration av Urban Design, 2018-09-05.

2018

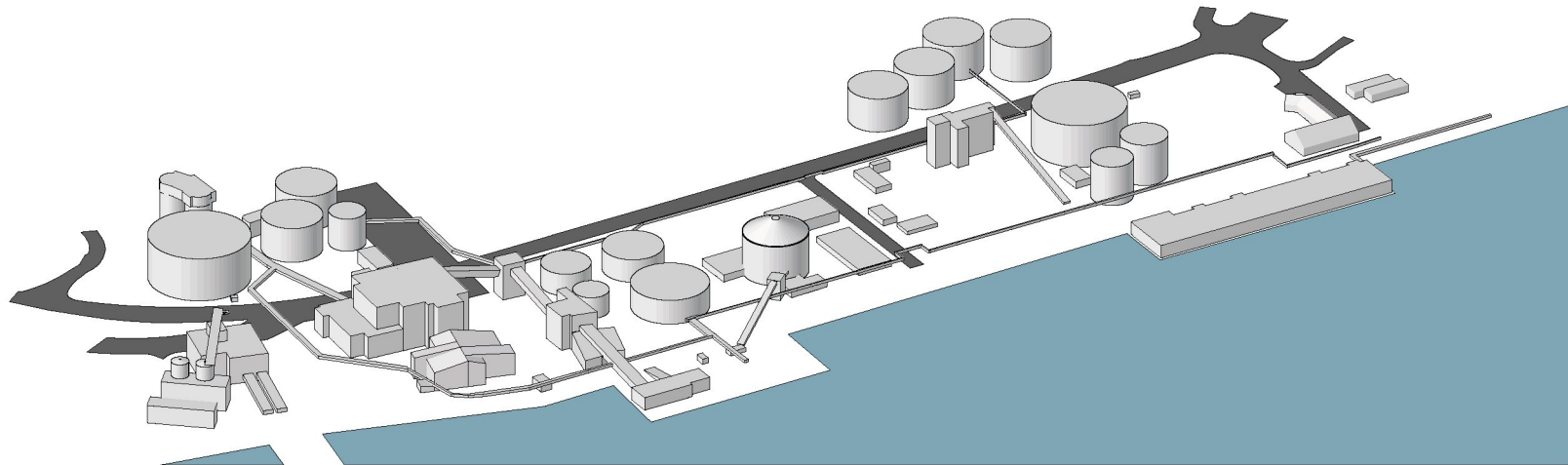

Illustration som visar befintlig situation för planområdet. Illustration av Urban Design, 2018-09-05.

2030

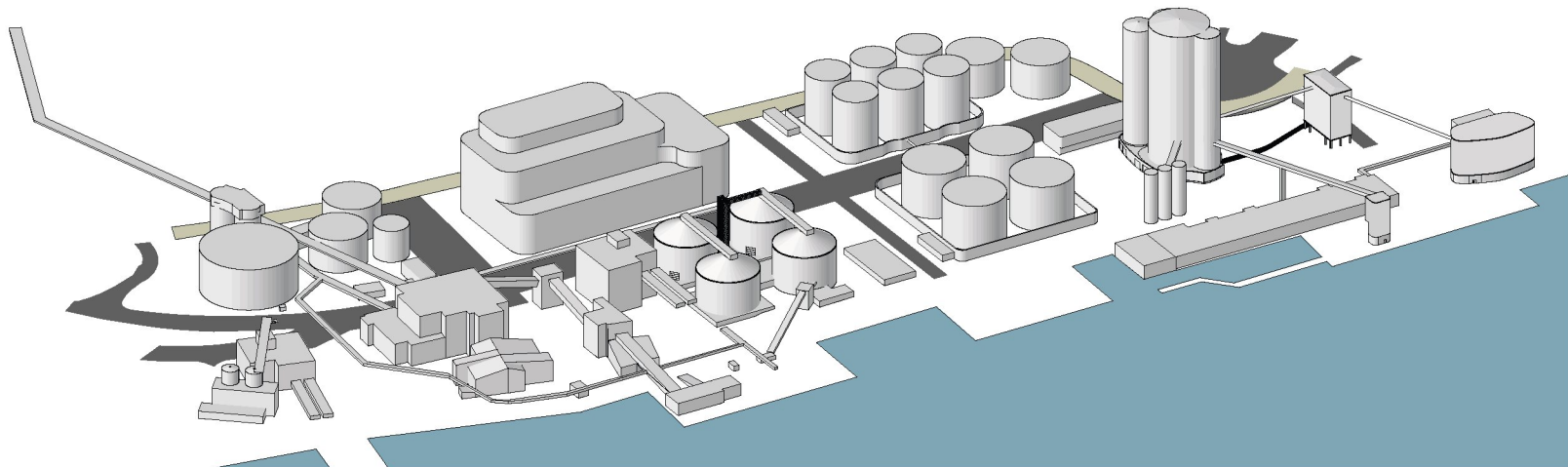

Illustration som visar scenariot med en fullständig utbyggnad av planområdet. Illustration av Urban Design, 2018-09-05.

Vy i fågelperspektiv från norr med planförslagets bebyggelse markerat med streckad linje och det pågående planprojektet vid Kolkajen i förgrunden. Hämtat från SBK:s 3D-modell, 2018-05-07.

KONSEKVENSBESKRIVNING

KVARTERET-NÄROMRÅDET-STADEN

Konsekvensbedömningen är upplagd enligt systemet *Kvarteret-Närområdet-Staden*. *Staden* omfattar vyer på längre avstånd från planområdet och innefattar vyer från Stockholms innerstad, Fjäderholmarna och Nyckelviken i Nacka kommun. *Närområdets* vyer består av de mer närbelägna vypunkterna där hela eller en stor del av planområdet kan uppfattas ifrån. *Kvarterets* avgränsning utgör detsamma som planområdet. För kvarteret bedöms konsekvenserna inte utifrån utvalda vyer utan för planrådets kulturmiljö som helhet.

UTVALDA VYPUNKTER

Vypunkterna som studerats är utvalda utifrån välbesökta, högt belägna punkter runt om i staden som kan vara känsliga för påverkan sett till riksintresse och/eller Nationalstadsparken. De vypunkter som konsekvensbedöms i rapporten har valts ut med hjälp av Stadsbyggnadskontorets 3D-modell som visat i vilken utsträckning planförslaget påverkar vyn. De utvalda vypunkterna pekas ut på kartan på s. 37.

För varje vypunkt beskrivs platsens karaktär och vidare landskapet och bebyggelsen som är synlig från vyn. På nästföljande sida presenteras ett fotomontage över planförslaget utifrån samma vy. Här beskrivs vartifrån planförslaget syns samt hur vyn påverkas rent visuellt. Därefter beskrivs konsekvenserna på riksintresset och/eller Nationalstadsparken.

Flera vyer har valts bort då dessa med hjälp av 3D-modellen har kunnat konstateras inte påverkas av planförslaget. Följande vyer har undersökts men valts bort för utredningen:

- Vanadislunden - Riksintresse
- Kastellholmen - Riksintresse
- Djurgårdsbrunnsviken - Riksintresse, Nationalstadspark
- Gärdesfältet - Riksintresse, Nationalstadspark
- Larsbergsvägen, Lidingö
- Bodals kapell, Lidingö
- Stora Pelousen i Hagaparken, Solna - Nationalstadspark

VYMONTAGEN

Den föreslagna bebyggelsen för planförslaget anges med ljus grå volymer och svart linje. Det pågående planprojektet vid Södra Värtahamnen och kolkajen (Ropsten) är även inkluderade i montagebilderna från närområdet. Planerna har i skrivande stund inte vunnit laga kraft och har därför illustrerats som transparenta och markerats med röd, streckad linje. Övriga planprojekt kommer heller inte att vägas in i konsekvensbeskrivningen. Planen för gasklockan 3-4 i stadsdelen Hjorthagen är antagen (laga kraft 2016-06-16) och gasklocka 4 som syns i vyerna är markerad med heldragen röd linje.

NOLLALTERNATIV

Nollalternativet utgår från att planområdet inte kommer att bebyggas med ny bebyggelse.

VÄRDESKALA

HÖGT VÄRDE

Kulturmiljöer som är avgörande för att avläsa miljöns historia och utveckling, eftersom de är

- mycket komplexa
- resultatet av lång kontinuitet
- särskilt representativa för en viss funktion, ett förlopp eller ett sammanhang

och rymmer lagskyddade och utpekade värden eller andra kulturmiljöer med särskilt betydelsefulla vetenskapliga värden, bruks- eller upplevelsevärden.

MÅTTLIGT VÄRDE

Kulturmiljöer som är viktiga för att avläsa miljöns historia och utveckling, eftersom de är

- resultatet av en komplex utveckling
- resultatet av kontinuitet
- representativa för en viss funktion, ett förlopp eller ett sammanhang

och rymmer lagskyddade och utpekade värden eller andra kulturmiljöer med särskilt betydelsefulla vetenskapliga värden, bruks- eller upplevelsevärden.

LÅGT VÄRDE

Kulturmiljöer som bidrar till möjligheten att avläsa miljöns historia och utveckling, eftersom de

- viss betydelse för en viss funktion, ett förlopp eller ett sammanhang

eller andra kulturmiljöer med visst vetenskapligt värde, bruks- eller upplevelsevärde.

BEDÖMNINGSSKALA KONSEKVENSER

STORA NEGATIVA KONSEKVENSER

- Förlust eller skada av kulturmiljöer med höga värden så att den historiska läsbarheten allvarligt försvåras eller upphör.
- Fragmentering där särskilt betydelsefulla historiska samband eller strukturer bryts eller går förlorade.
- Den funktion som upprätthåller en värdefull kulturmiljö upphör
- Påverkan och konsekvenserna är bestående

MÅTTLIGA NEGATIVA KONSEKVENSER

- Förlust eller skada på kulturmiljö med måttliga värden så att den historiska läsbarheten försvåras
- Fragmentering där betydelsefulla historiska samband eller strukturer bryts eller går delvis förlorade.
- Den funktion som upprätthåller en kulturmiljö försvåras.

SMÅ NEGATIVA KONSEKVENSER

- Förlust eller skada på kulturmiljö med låga värden så att den historiska läsbarheten minskar
- Fragmentering där historiska samband eller strukturer bryts

VYPUNKTER

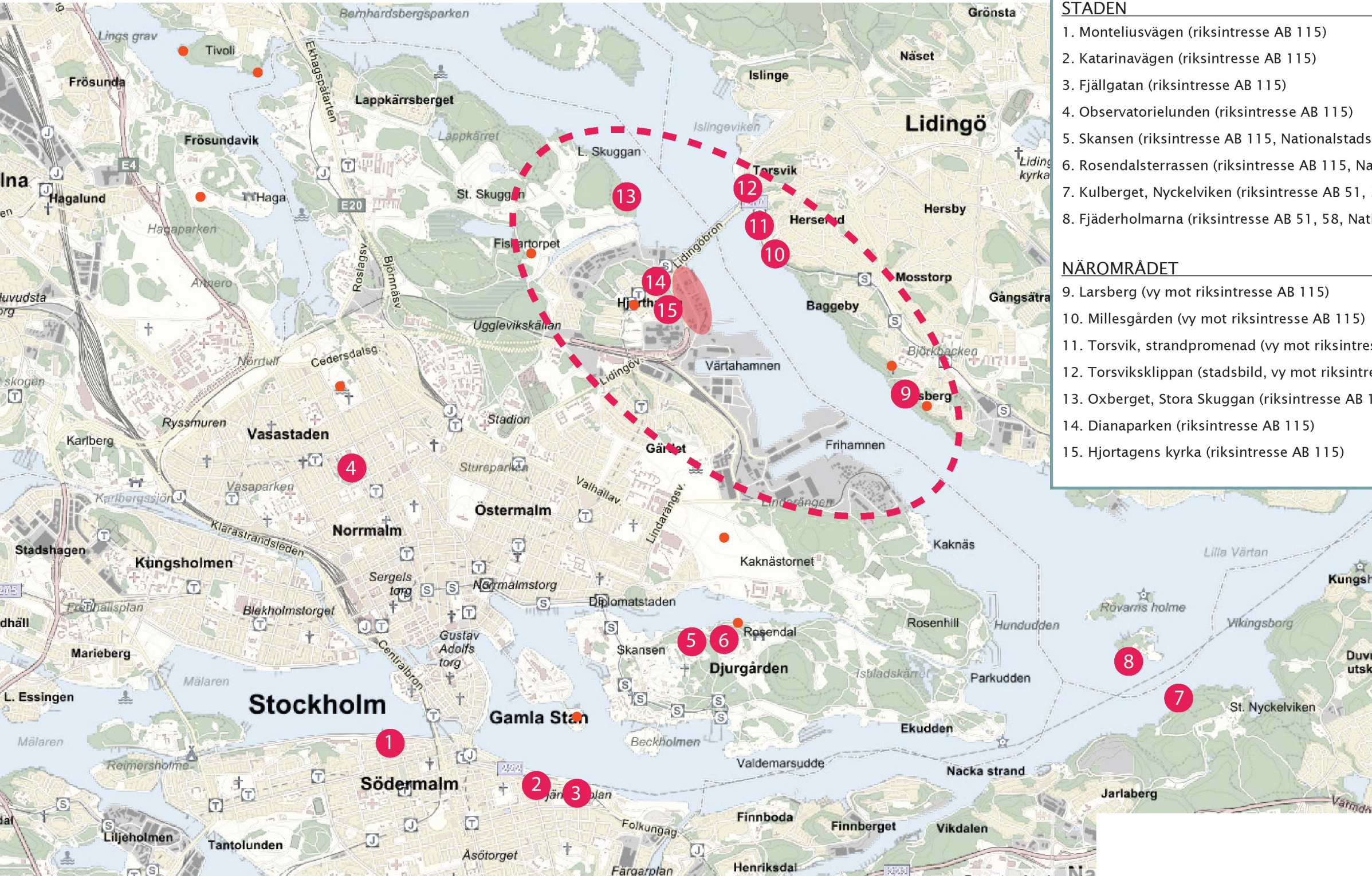
Stora, numrerade punkter ingår i rapportens konsekvensbeskrivning. Mindre, onummerade punkter representerar utredda och bortvalda vypunkter.

STADEN

- 1. Monteliusvägen (riksintresse AB 115)
- 2. Katarinavägen (riksintresse AB 115)
- 3. Fjällgatan (riksintresse AB 115)
- 4. Observatorielunden (riksintresse AB 115)
- 5. Skansen (riksintresse AB 115, Nationalstadspark)
- 6. Rosendalsterrassen (riksintresse AB 115, Nationalstadspark)
- 7. Kulberget, Nyckelviken (riksintresse AB 51, 58)
- 8. Fjäderholmarna (riksintresse AB 51, 58, Nationalstadspark)

NÄROMRÅDET

- 9. Larsberg (vy mot riksintresse AB 115)
- 10. Millesgården (vy mot riksintresse AB 115)
- 11. Torsvik, strandpromenad (vy mot riksintresse AB 115)
- 12. Torsviksklippan (stadsbild, vy mot riksintresse AB 115)
- 13. Oxberget, Stora Skuggan (riksintresse AB 115, Nationalstadspark)
- 14. Dianaparken (riksintresse AB 115)
- 15. Hjortagens kyrka (riksintresse AB 115)

STADEN

1. MONTELIUSVÄGEN

OM PLATSEN

Det 416 meter långa promenadstråket längs med branten ovan Söder Mälarstrand och nedanför Mariabergets höjder, utgör en av stadens främsta utsiktspunkter. Stråket är flitigt besökt av både turister och stadens invånare. Monteliusvägen omfattas av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Platsen som har utsikt över stadens historiska kärna, Gamla stan och Riddarholmen, kan räknas som en av de "viktiga utsiktspunkter" som omnämns som ett av särdragen i riksintressets uttryckstext.

LANDSKAPET

Landskapet i vyn präglas av Riddarfjärdens vattenspegel i förgrunden och den i huvudsak flacka, sammanhängande bebyggelsemassan utgör siluetten. Det kuperade landskapet vid Gärdeshöjden och på Lidingö blir från denna vypunkt förhållandevis utslätade men kan fortfarande avläsas.

BEBYGGELSEN

Vyn präglas av stadens historiska kärna med Riddarholmskyrkan och Riddarholmens sydvästra kaj i blickfånget. Stadens årsringar är tydligt avläsbara i vyn med Gamla stans småbrutna taklandskap med medeltida bebyggelse, 1600-1700-talets adelspalats på Riddarholmen och i fonden 1800-talets stenstadbebyggelse på malmarna vars siluett bryts av de fem Hötorgsskraporna och byggkranarna i city. Längst till höger i bild sticker Kaknästornet upp i horisonten.

Även Storkyrkans, Tyska kyrkans och Hedvig Eleonoras kyrktorn utgör accenter som sticker upp ovan den övriga siluetten.

I bildens mitt avtecknar sig Värtaverkets två skorstenar tydligt i siluetten. Till höger om dessa, intill Hedvig Eleonoras kyrktorn, syns Gärdeshöjdens punkthusbebyggelse.

1. MONTELIUSVÄGEN

PÅVERKAN

Den föreslagna cementsilon framträder mellan Värtaverkets två skorsstenar, invid Gärdeshöjden och Hedvig Eleonoras kyrktorn. Silon höjer sig ovan den övriga stadssiluetten men inte ovanför kyrktornen. När du rör dig längs med Monteliusvägen kommer cementsilon att framträda på olika sätt, ibland intill eller bakom Hedvig Eleonora och ibland närmre Värtaverkets skorstenar.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Den upphöjda position som framförallt kyrkorna, men även andra tongivande accentbyggnader, har i stadssiluetten representerar ett av Stockholms särdrag som uttrycks i riksintresset. Den historiska stadsbyggnadstradition som karaktäriserar Stockholms siluett riskerar därför att påverkas negativt genom att planförslagets silobyggnad, som en industribyggnad, höjer sig ovan siluetten.

Även om silobyggnaden tydligt höjer sig ovan stadssiluetten sett från Monteliusvägen så kommer den inte att upplevas som i ögonfallande och konkurrerar heller inte med kyrktornen som är fortsatt dominerande i siluetten. Planförslaget bedöms därför endast medföra små negativa konsekvenser på riksintresset från vypunkten.

2. KATARINAVÄGEN

OM PLATSEN

Katarinavägen på Södermalm sträcker sig längs med Katarinabergets yttre kant. Vägen börjar vid Slussplan och slutar vid Renstiernas gata/Fjällgatan. Katarinavägen är den huvudsakliga kommunikationsvägen till östra Södermalm och utgör ett välfrekventerat gångstråk i staden som erbjuder vida utblickar över stadens centrala delar och vattenrum. Vägen är därför en lättillgänglig, populär utkiksplats, framförallt för turister men även av stadens invånare.

Katarinavägen omfattas av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården och kan räknas till de "viktiga utsiktspunkter" som omnämns som ett av särdragen i riksintressets uttryckstext.

LANDSKAPET

Vattenrummet dominerar landskapet i vyn med stenstadens bebyggelsemassa som fond. Grönskan på Skeppsholmen och Kastellholmarna samt Djurgården är påtagliga. Förhöjningarna vid Gärdet och på Lidingö kan anas i siluetten men ter sig något utslätade från vypunkten.

BEBYGGELSEN

Skeppsholmens särpräglade bebyggelse med Skeppsholmskyrkan (Eric Ericssonhallen) utgör det främsta blickfånget i vyn med stenstadens bebyggelsemassa i fonden. De många kyrktornen utgör tydliga accenter och bryter siluetten. Övriga, sekulära byggnadsverk som sticker upp ovan siluetten är från vänster: Kungstornen på Kungsgatan, NK:s signifikativa skylt i city, studentbostadshuset Nyponet på Östermalm, bostadshuset i Svea fanfar på Gärdet och Nordiska museets väldiga byggnad med tornspira på Södra Djurgården. Värtaverkets skorsstenar utgör de högsta byggnadsverken i vyn.

2. KATARINAVÄGEN

PÅVERKAN

Cementsilon höjer sig ovan stadssiluettens sammanhängande byggnadsmassa och sticker upp bakom Gärdeshöjdens punkthusbebyggelse. Silon höjer sig inte över kyrktornen.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Gärdeshöjdens punkthusbebyggelse ingår i värdekärnan Gärdesstaden som är utpekad i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Att planförslagets cementsilo sticker upp bakom Gärdeshöjden innebär att upplevelsen och läsbarheten av värdekärnan riskerar att påverkas negativt. Punkthusbebyggelsen skymms dock inte av planförslaget, vilket hade inneburit större konsekvenser.

Cementsilons höjning ovan stadssiluetten innebär att den kommer att konkurrera med kyrktornen och andra viktiga accenter för Stockholms stadsbild och dess siluett, vilket påverkar upplevelsen av riksintressets särdrag negativt.

Planförslaget bedöms medföra små-måttligt negativa konsekvenser på riksintresset från vypunkten.

3. FJÄLLGATAN

OM PLATSEN

Fjällgatan med terrassen utanför Ersta sjukhus är en av stadens främsta utsiktspunkter, ett givet mål för många turistbussar men flitigt besökt även av stadens invånare. Fjällgatan med omgivande kvarter utgör en värdekärna i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården och platsen kan tveklöst räknas in bland "de viktiga utsiktspunkter" som omnämns i riksintressets särdrag.

LANDSKAPET

Eftersom man här står högt ter sig landskapets former något utslätade. Skansenberget avtecknar sig dock mot himlen med en mjuk och jämn form. Det sammanhängande gröna bandet präglar den främre vyn längs Skeppholmen, Kastellholmen och vidare längs med Södra Djurgårdens höjder. Siluetten präglas av stenstadens sammanhängande taklandskap med en viss höjning vid Gärdeshöjden i vyns mitt.

BEBYGGELSEN

Östermalms stenstad och Gärdeshöjdens punkthusbebyggelse bildar bebyggelsesiluetten i vyn. Skeppsholmen och Kastellholmens bebyggelse inbäddad i lummig, uppvuxen grönska tillsammans med Gröna Lund utgör det främsta blickfånget.

På och bakom Kastellholmen finns en koncentration av välkända och tongivande byggnader i form av Kastelet, Vasamuseet, Oscarskyrkan och Nordiska museet, den volymmässigt mest framträdande enskilda byggnaden i vyn. Nordiska museet färdigställdes 1907 efter ritningar av arkitekten Isac Gustaf Clason. Museets storlek och utformning skulle anspela på nordiska renässansslott och på så vis manifestera landets och nordens kulturhistoria.

Några av stadens välkända kyrktorn samt gasklockan i Hjorthagen och Värtaverkets skorstenar utgör också tydliga accenter i stadsbilden.

Både Skeppsholmen och Södra Djurgården vars bebyggelse präglar vyn utgör värdekärnor i riksintresset.

3. FJÄLLGATAN

PÅVERKAN

Cementsilon höjer sig ovan stadssiluetten och sticker upp bakom Nordiska museet på Djurgården. Silon upplevs vara i jämnhöjd med de uppstickande kyrktornen och några av de mer storskaliga bostads- och kontorshusen i staden.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Den föreslagna cementsilon kommer utgöra en av de fåtaliga industribyggnader i stadsbilden som höjer sig ovan stadssiluetten. Denna inverkan på siluetten innebär att riksintressets särdrag riskerar att påverkas negativt. Att silon framträder ovan Nordiska museet, en av stadens främsta landmärken, påverkar även upplevelsen av både museeibyggnaden och av stadsbilden och dess blickfång.

Planförslaget bedöms medföra små-måttliga negativa konsekvenser för riksintresset från vypunkten.

Nationalstadsparken

Enligt målbilden för Nationalstadsparkens delområde Västra Djurgårdsön ska utblickarna mot landmärken som Nordiska museet inte döljas. Planförslagets cementsilo sticker upp bakom museeibyggnaden och påverkar därför inte Nationalstadsparkens målbild.

4. OBSERVATORIEKULLEN

OM PLATSEN

Observatoriekullen i Observatorielunden är stadens första högskoleområde och ger uttryck för "det vetenskapliga, intellektuella och religiösa livets byggnader och miljöer" som ett av uttrycken i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Platsen utgör även en av stadens viktiga utsiktspunkter där flera av Stockholms betydelsefulla och tongivande byggnadverk avtecknar sig i siluetten. Platsen är välbesökt av såväl turister som invånare i staden och kan beträdas utan inträde.

LANDSKAP

Eftersom man i denna vypunkt står högt upp så blir landskapets former utslätade och vyn präglas framförallt av stenstadens byggnadsmassa med ett flertal accenter som bryter siluetten.

BEBYGGELSE

Vyn präglas av malmarna stenstadsbebyggelse och sammanhängande taklandskap med Sveavägen i förgrunden. Siluetten bryts av flera uppstickande byggnadsverk med Kungliga Tekniska Högskolan längst till vänster i vyn och Kaknästornet längs till höger. Engelbrektskyrkans höga kyrktorn utgör ett tydlig accent i vyn.

Både Gasverkets och Värtaverkets skorsstenar har en stor inverkan på siluetten. Mellan skorsstenarna sticker KTH:s huvudbyggnad vid Valhallavägen upp.

4. OBSERVATORIEKULLEN

PÅVERKAN

Den förelagna cementsilon syns mellan två av byggnaderna inom Kungliga tekniska högskolans område och läses samman med det övriga taklandskapet. Planförslaget innebär därför ingen påverkan på vare sig siluett eller stadsbilden som karaktäriseras av det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets stenstadbebyggelse,

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Då silobyggnaden inte höjer sig ovan siluetten utan inordnar sig i stenstadens bebyggelsemassa medför planförslaget inga negativa konsekvenser för riksintresset från vypunkten.

5. SKANSEN

OM PLATSEN

Vyn utgår från Vastveitloftet på norra delen av Skansen på Kungliga Djurgården. Skansen är ett av de mest välbesökta turistmålen i landet med runt 1 300 000 besökare per år. Skansen är även ett populärt utflyktsmål för stadens invånare. Parken är öppet året om och har entréavgift. Skansen utgör en del av Kungliga Nationalstadsparken, Evenemangsparken, och ingår i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Södra Djurgården utgör en av riksintressets värdekärnor.

LANDSKAP

Landskapet präglas delvis av vattenrummet mellan södra och norra Djurgården. Den vass- och stenkantade strandlinjen framträder tydligt. Landskapets topografi går att avläsa väl med det stora öppna fältet på Gärde till höger och Gärdehöjdens formation som präglas av bebyggelse. Bebyggelsen följer landskapets siluett till stor del.

BEGYGGELSE

Från vypunkten syns raden av residenshus i Diplomatstaden till vänster med radiohuset i bakgrunden. På höjden syns Gärdehöjdens rygg av punkthus och till höger Kampementbackens skivhus som sticker upp i siluetten. Värtaverkets skorstenar utgör tydliga accenter i fonden tillsammans med spannmålssilon i Frihamnen. Till höger skymtar punkthus och villabebyggelse på Lidingö.

5. SKANSEN

PÅVERKAN

Planförslagets silobyggnad sticker upp bakom skivhusen på Kampementsgatan på Gärdet. Silon upplevs vara i samma höjd som FOA-byggnaden i Kv. Garnisonen, gasklockan i Hjorthagen samt Gärdeshöjdens punkthusbebyggelse. Värtaverkets skorstenar samt spannmålssilon i Frihamnen är fortsatt dominerande i siluetten.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Kampementbackens skivhus ligger inte inom värdekärnan för Gärdesstaden men utgör en medvetet samkomponerad och avgränsad husgrupp med stadsbildsmässiga värden. Den föreslagna cementsilon innebär att upplevelsen av denna påverkas negativt. Att silobyggnaden höjer sig ovan punkthusbebyggelsen på Gärdeshöjden bedöms inte medföra någon större negativ påverkan för siluetten då Gärdeshöjdens topografi och bebyggelse är fortsatt avläsbar och avståndet är förhållandevis stort.

Vyn präglas av en varierad bebyggelse och inslag av industribyggnader finns redan i form av Värtaverkets skorstenar och Frihamnens silo. Tåligheten är därför förhållandevis hög för den typen av bebyggelse i denna vy.

Planförslaget bedöms medföra små negativa konsekvenser för riksintresset.

Nationalstadsparken

Inom *Evenemangsparken* finns en acceptans att utblickarna präglas av Stockholms varierade stadsbebyggelse. Att planförslagets bebyggelse syns från Skansen, en del av Evenemangsparken, stör därför inte målbilden för delområdet. Planförslaget innebär inga negativa konsekvenser för Nationalstadsparken.

6. ROSENDALSTERRASSEN

OM PLATSEN

Rosendalsterrassen ligger i anslutning till Rosendals slott och Rosendals trädgårdar på Kungliga Djurgården. Rosendal är ett populärt, inträdesfritt besöksmål som gästas av såväl turister som stadens invånare. Vypunkten är en välfrekventerad plats med utsikt över Djurgårdsbrunnsviken och med anslutning både till Rosendal och strandpromenaden. Vypunkten ingår i Nationalstadsparkens delområde Södra Djurgården och riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Södra Djurgården utgör en av riksintressets värdekärnor.

LANDSKAP

Från vypunkten sluttar det vegetationspräglade landskapet ner mot vattnet, som vid avlövad säsong kan skimras mellan träden. På andra sidan Djurgårdsbrunnsvikens vattenspegel präglas landskapet av Ladugårdsgårdets grönska. Bebyggelsen är koncentrerad till höjden och landskapets topografiska förhållanden kan tydligt avläsas.

BEBYGGELSE

Bebyggelsen är koncentrerad till höjden och följer i stort landskapets formering. Till vänster i vyn går Radiohuset att skimras och i mitten Gärdeshöjdens punkthusbebyggelse med de bakomliggande skorstenarna som tydliga accenter. Till höger syns punkthusbebyggelsen i Torsvik på Lidingö som också sticker upp i siluetten.

6. ROSENDALSTERRASSEN

PÅVERKAN

Planförslagets cementsilo sticker upp markant i siluetten och utgör, utöver Värtaverkets två skorstenar, den högsta byggnaden i vyn.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Planförslagets silobyggnad blir ett markant nytt inslag i siluetten, där endast Värtaverkets skorstenar är högre. I vyn förekommer vare sig kyrktorn eller någon annan för staden tongivande byggnad som kan påverkas av silonbyggnaden. Cementsilon blir däremot en ny tydlig accent och blickfång i vyn vilket påverkar upplevelsen av siluetten, som en viktig del i riksintressets särdrag. Sammantaget bedöms planförslaget medföra måttliga negativa konsekvenser för riksintresset från vypunkten.

Nationalstadsparken

Målbilden för Nationalstadsparkens delområde *Södra Djurgården* bedöms inte påverkas negativt av planförslaget.

7. KULBERGET, NYCKELVIKEN

OM PLATSEN

Nyckelviken i Nacka kommun är sedan 1990 ett naturreservat högt beläget vid Stockholms inlopp. Förutom en rik naturmiljö som används som ett populärt rekreationsområde för såväl Nackas kommuninvånare som övriga länsinvånare, är Nyckelviken ett kulturlandskap. Området är ett gammalt men fortfarande vårdat odlingslandskap som omger en herrgårdsmiljö från 1700-talet. På platsen har också funnits en sjökrog omnämnd i källor från 1600-talet samt ett torp från 1400-talet. Inom reservatet och utmed den höga klippstranden finns vandringsleder till utsiktsplatser. Kulberget är en sådan välbesökt utsiktsplats som ger en bred vy över Stockholms inlopp.

Nyckelviken ingår i riksintresset Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet. Vypunkten angränsar även till riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården med avlägsen vy mot planområdet.

LANDSKAPET

I vyns förgrund befinner sig vattnet med stadens inlopp och Fjäderholmarna. I bakgrunden norrut, syns Nationalstadsparkens grönska på Djurgården möta hamnarnas bebyggelse, för att övergå i grönska bakom Lidingöbroarna och över till Lidingö.

BEBYGGELSEN

Den småskaliga skärgårdsbebyggelsen på Fjäderholmarna ses i förgrunden. I bakgrunden syns Gärdeshöjdens bebyggelse och hamnarnas verksamhetsbyggnader och färjor. Byggnader som sticker upp över den övriga hamnbebyggelsen är hotell Ariadne, Lantmännens spannmålssilos samt Värtaverkets skorstenar. Vyn västerut som följer stadens inlopp visar stenstadens bebyggelsemassa som den ges med stadens topografiska förutsättningar. Flera av stadens kyrktorn som låtit sticka upp över bebyggelsemassan är synliga i vyn, liksom Hötorgsskraporna och Kaknästornet.

7. KULBERGET, NYCKELVIKEN

PÅVERKAN

Planförslagets bebyggelse syns i fonden bakom Fjäderholmarna och sticker upp ovan den vegetationspräglade siluetten vid nordligaste delen av Djurgården, Tranholmen och Djursholm.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn bedöms vara tålig för hamnverksamhet och höga byggnadsverk. Spannmålssilon i Frihamnen och Värtaverkets skorsstenar har sedan länge präglat vyn och den föreslagna cementsilon blir därför inget främmande inslag. Kaknästornet är fortsatt den högsta byggnaden i vyn och bedöms inte påverkas av planförslaget.

Riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården och dess särdrag som kan upplevas från vyn, bedöms inte påverkas negativt av planförslaget.

Planförslaget bedöms inte heller medföra några negativa konsekvenser för riksintresset Norra Boo m.m. [AB 51, 58].

Nationalstadsparken

Planförslaget innebär ett nytt inslag i vyn över Nationalstadsparken sett från vypunkten, men bedöms inte påverka målbilden för delområdet Norra Djurgården.

8. FJÄDERHOLMARNA

OM PLATSEN

Fjärderholmarna är en ögrupp bestående av fyra större holmar, Fjärderholmen, Ängsholmen, Libertas och Rövarns holme. Holmarna tillhör Lidingö kommun och ligger knappt en kilometer öster om Djurgården. Sedan 1995 ingår Fjärderholmarna i Kungliga nationalstadsparken som dess östligaste utpost. Fjärderholmarna nås via reguljära båtförbindelser från Nybrokajen, Slussen, Ropsten och Nacka Strand med regelbundna tider under sommarhalvåret. Resten av året är båtförbindelserna begränsade.

Vyn utgår från klipporna vid Stora Fjärderholmens sydvästra udde som är en välbesökt rekreationsplats under vår och sommar av både turister och stadens invånare.

Fjärderholmarna ingår i riksintresset Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet. Vypunkten angränsar även till riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården med avlägsen vy mot planområdet.

LANDSKAPET

Vyn domineras av Saltsjöns vattenrum med det vegetationspräglade landskapet längs med Norra Djurgården, en del av Nationalstadsparken, som bryts av genom Värtans hamn- och industriområde. Landskapet är förhållandevis flackt utan några markanta nivåskillnader.

BEBYGGELSE

Bebyggelsen präglas av Frihamnens- och Värtahamnens industri- och hamnbebyggelse. Vattenspegeln bryts av Frihamnens långa pir. Lantmännens silos i Frihamnen till vänster, hotell Scandic Ariadne och Värtaverkets två skorstenar är de byggnader som framträder tydligast i vyn. I förgrunden syns ett magasin på Fjärderholmen.

8. FJÄDERHOLMARNAS

PÅVERKAN

De föreslagna byggnaderna i planområdet syns väl och upplevs vara i samma höjd som Frihamnens silo. Planförslagets anläggningar innebär att läsbarheten av vegetationsbandet längs den nordligaste delen av Djurgården med fortsättning längs Stocksund, Djursholm och Tranholmen minskar något.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn har en relativt hög tolerans för ny hamn- och inudstribbebyggelse då det bygger vidare på en redan befinlig struktur och karaktär. I vyn finns, bortsett från Kaknästornet, inte heller några tongivande byggnader som inte har en industriell funktion. Kaknästornet bedöms inte påverkas av planförslaget då denna även fortsättningsvis utgör den klart högsta byggnaden och en fortsatt solitär som inte läses samman med övrig bebyggelse. Planförslaget bedöms inte medföra några negativa konsekvenser för upplevelsen av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården och dess utpekade särdrag.

Planförslaget bedöms inte heller medföra några negativa konsekvenser för riksintresset Norra Boo m.m. [AB 51, 58].

Nationalstadsparken

Planförslaget innebär ett nytt inslag i vyn över Nationalstadsparken sett från vypunkten, men bedöms inte påverka målbilden för delområdet Norra Djurgården.

NÄROMRÅDET

9. LARSBERG

OM PLATSEN

Larsberg är ett bostadsområde huvudsakligen uppfört under slutet av 1960-talet. Bebyggelsen ritades av arkitekt Bengt Gate och består till största delen av höga skivhus i tegel. Många av lägenheterna har balkonger som vetter mot Stockholms stadssiluetten med hamnbebyggelsens möte med vattnet i förgrunden. Vyerna från Larsberg ses från den högt belägna och välfrekventerade promenadslingan med utplacerade rastplatser. Framförallt används sträckan som motions- och rekreationsstråk av de boende i Larsberg och närliggande områden på Lidingö.

Vypunkten angränsar till riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården med direkt sikt mot planområdet.

LANDSKAPET

Både promenadslingan och bebyggelsen är högt beläget på berget och möjliggör därför längre sikt i vyn än den omedelbara fronten mot vattnet. I Blickfånget är Hjorthagen med kyrkan och dess gröna buffertzonen samt Värtahamnen och Energihamnens bebyggelse sett lite från söder som därmed får norra Djurgårdens grönska som fond. Tillsammans med Tranholmens vegetation ges därför intrycket av att hamnområdena övergår i ett grönt landskap med riklig vegetation bakom Lidingöbroarna som också syns tydligt. I övrigt domineras landskapsbilden av bebyggelsen. Vattenrummet är obrutet fram till planområdet och mötet med vattnet består i höga kajer samt en energianläggning på pråm utanför kajen.

BEBYGGELSEN

Tongivande byggnader i vyn är Värtaverkets två höga skorstenar, Hjorthagens kyrka, hamnarnas cisterner och Lidingöbroarna.

9. LARSBERG

PÅVERKAN

Den föreslagna bebyggelsen hamnar i blickfånget i vyn och skymmer delar av Hjorthagsbergets gröna buffertzoon och topografiska siluett. Den planerade produktionsanläggningen döljer större delen av Hjorthagens kyrka, där endast en del av kyrktornet blir synligt. Planområdets föreslagna bebyggelse innebär ett avbrott i den till synes sammanhängande vegetationen längs Hjorthagen och nordligaste delen av Djurgården som idag går att utläsa ovan den befintliga bebyggelsen.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn från Larsberg har en relativt hög tolerans för ny hamn- och inudstribesbyggelse då det bygger vidare på en redan befintlig struktur och karaktär. Hjorthagsberget med kyrkan kommer i stor utsträckning att skymmas av den planerade bebyggelsen. Hjorthagen utgör en av de högt belägna områdena i staden som formats utifrån platsens topografiska förutsättningar och som utgör en del av de stockholmska särdrag som pekas ut i riksintresset. Kyrkans upphöjda placering på berget och som blickfång utgör också en viktig del av stadssiluetten och riksintressets särdrag.

Riksintresset och de utpekade särdragen kommer att påverkas negativt sett från vynpunkten då både Hjorthagens kyrka som markör i stadsbilden och en större del av Hjorthagsberget skymms av planförslagets bebyggelse. Planförslaget bedöms medföra måttliga negativa konsekvenser för riksintresset från vynpunkten.

10. MILLESGÅRDEN

OM PLATSEN

Millesgården är ett inträdesbelagt konstmuseum och skulpturpark. Det är en populär och välbesökt plats för såväl stadens invånare som turister. 2017 var antalet besökare 131 500. Det ursprungliga Millesgården uppfördes 1908 som hem och ateljé till det namnkunniga skulptör- och konstnärsparet Carl och Olga Milles. Arkitekten var Carl M. Bengtsson. Under första hälften av 1900-talet utvecklades Millesgården med hjälp av Carl Milles halvbror, arkitekten Evert Milles och flera byggnader tillkom, inklusive terrasser och skulpturträdgården. Muséet och parken är belägna på Herserudsklippan ovanför Värtan. Eftersom landskapet är så pass kuperat är parkerna och trädgårdarna anlagda i terrasseringsvarifrån goda vyer över centrala Stockholms siluett och möte med vattnet vid hamnarna ges. En del av besöksmålets upplevelse är att betrakta skulpturerna mot vyn av centrala Stockholm och hamnarna. Skulpturerna i parken är placerade på höga fundament som omedvetet eller medvetet kan läsas som kommentarer till Värtaverkets historiska och senare tillkomna skorstenar.

Vypunkten angränsar till riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården med direkt sikt mot planområdet.

LANDSKAPET

Vyn från Millesgården visar mer av bebyggelse än landskap men Lilla Värtans vattenspegel och Hjorthagens förhöjning omgiven av grönska är samtidigt tongivande för landskapet i vyn. Som fond syns delar av stenstadens siluett med uppstickande kyrktorn. Gärdesstadens punkthusbebyggelse sticker delvis upp framför, som en senare tillkommen årsring i Stockholms topografiskt givna förutsättningar.

BEBYGGELSEN

I förgrunden av vyn syns framförallt Energihamnens och Värtahamnens bebyggelse av cisterner, silos, hamn och kontorsverksamheter. Kajer och hamnpålar som sticker upp bildar mötet med vattnet. Värtaverkets två skorstenar och Hjorthagens kyrka har dominerande positioner. Till vänster utgör Gärdeshöjden och Kampementbackens bebyggelse tydliga bebyggelseinslag.

10. MILLESGÅRDEN

PÅVERKAN

Synligheten av det gröna bandet runt Hjorthagen minskar i vyn. Anläggningarna upplevs tillsammans som barriärer mellan vattnet och Hjorthagen. Cementsilon tar stort anspråk i vyn och uppfattas som något högre än Värtaverkets lägre skorsten. Gasklockan 4 (110 m) som är under uppbyggnad på andra sidan Hjorthagsberget uppfattas från denna vyn vara i samma höjd som den lägre delen (80 m) av siloanläggningen.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn från Millesgården har en relativt hög tålighet gentemot ny hamn- och inudstribesbyggelse då det bygger vidare på en redan befinlig struktur och karaktär.

Läsbarheten av Hjorthagens grönska och topografi försvåras genom den nya bebyggelsen. Kyrkans solitära läge på berget påverkas av den föreslagna bebyggelsens utökade höjd. Hjorthagens kyrka och Millesgården samspelar i nuläget med varandra som två framstående arkitektoniska anläggningar tillkomna vid ungefär samma tid på motsatt sida om Lilla Värtan. Detta samspel kommer sett från vypunkten att påverkas negativt även om kyrkan inte skymms. Den naturliga höjden vid Hjorthagen och dess möte med vattnet påverkas av den utökade bebyggelsen i Energihamnen.

Planområdets föreslagna bebyggelse innebär att flera av de Stockholmska särdrag som anges i riksintresset påverkas negativt. Planförslaget bedöms medföra måttliga negativa konsekvenser för riksintresset från vypunkten.

11. STRANDPROMENADEN TORSVIK

OM PLATSEN

Strandpromenaden sträcker sig längs med lilla Värtan på Lidingösidan, från Larsberg och Bodal och sedan norrut mot Torsvik och Lidingöbroarnas brofästen. Strandpromenaden rustades 2013 och vid den aktuella platsen är promenaden asfalterad och löper parallellt nedanför Lidingöbanan. Promenaden har ett antal rastplatser och vid den här platsen består den av en bänkförsedd brygga med utsikt över Värtan och planområdet.

Vypunkten angränsar till riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården med direkt sikt mot planområdet.

LANDSKAPET

Av landskapsbilden och stadens siluett uppfattas väldigt lite i denna vy. Hjorthagens bebyggelse som möter den gröna buffertzonen och kyrkans placering på höjden är tydlig. Värtaverkets skorstenar tornar upp sig bredvid Hjorthagens kyrktorn i en slags symmetrisk nivåskillnad från vänster till höger med kyrktornet till vänster som lägst.

BEBYGGELSEN

Planförslagets område befinner sig rakt föröver i vyn, på motsatt sida om Värtans vattenrum och på samma vattennivå som hamnbebyggelsen. Härifrån blir cisternerna, magasinen och de tekniska anläggningarna tydligt urskiljbara. Detta gäller också bebyggelsens möte med vattenrummet, betongkajen och den ponton som ligger utanför kajen till höger i vyn. Planområdets nuvarande bebyggelse håller siktlinjer öppna till vegetationen och nivåskillnaden mot Hjorthagens brant och kyrka. Den enda synliga bostadsbebyggelsen är Gärdeshöjdens uppstickande huskroppar och Hjorthagens bebyggelsefront på höjden ovanför brofästena. Stenstadens bebyggelse eller övriga symbolbyggnader är inte synliga i vyn.

11. STRANDPROMENADEN TORSVIK

PÅVERKAN

Synligheten av den gröna buffertzonen runt Hjorthagen minskar avsevärt i vyn och större byggnader vid mötet med vattnet upplevs som barriärer. Cementsilon tar stort anspråk i vyn och uppfattas lika hög som Värtaverkets högsta skorsten. Större delen av Hjorthagskyrkan skymms av cisternparker men del av taket och kyrktornet är fortsatt synligt. Produktionsanläggningen är i samma höjd som kyrkans tornspira.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn från strandpromenaden har en tålighet för hamn- och industriverksamhet eftersom den typen av bebyggelse har en lång tradition längs med Lilla Värtans västra strandlinje.

Det främsta konsekvenserna berör Hjorthagens grönska och topografi som i stor utsträckning skymms av den nya bebyggelsen. Bergets formation blir svår att läsa av och Hjorthagskyrkan skymms i stor utsträckning och har inte längre fritt spelrum på berget. Kyrkan upplevs som inklämd med Värtaverkets skorstenar och Cementas silo på var sida.

Planförslagets bebyggelse bedöms påverka flera av riksintressets särdrag och medföra måttliga negativa konsekvenser för riksintresset som upplevs från vypunkten.

12. TORSVIKSKLIPPAN

OM PLATSEN

Torsviksklippan är en utsiktsplats högt belägen ovanför brofästena till Lidingöbroarna, nedanför bostadsområdet Torsvik. Den mest tongivande bebyggelsen består av punkthus i tegel uppförda 1976-1977. Platsen Torsvik är central för Lidingö ur ett historiskt perspektiv då det varit en plats för gods- och persontransporter över Lilla Värtan till Ropsten och Stockholm. Kartmaterial från 1720 samt en teckning av Per Hillerström föreställandes Carl Michael Bellmans avfärd i en roddfärja från färjeläget i Torsvik 1789, vittnar om platsens betydelse. Idag är Torsviksklippan en utsiktsplats och en populär plats för till exempel lokalt valborgsfirande. Skulpturen "Flöjtspelande ängel" av Carl Milles är placerad på klippan som en vakande ängel över infarten till Lidingö.

Vypunkten angränsar till riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården med direkt sikt mot planområdet.

LANDSKAPET

I förgrunden domineras vyn av Lidingöbroarnas infrastruktur som kopplar ihop Lidingö med Stockholm, samt Lilla Värtans vattenrum och skulpturen av Carl Milles. I foden av vyn ses hamnanläggningarnas och gasverkets möte med Hjorthagen samt övergång till Nationalstadsparkens gröna landskap.

BEBYGGELSEN

Bebyggelsen består förutom av hamnverksamheternas byggnader och Värtaverkets skorstenar, av Gärdeshöjdens uppstickande punkthus. Hjorthagens äldre bebyggelse är synlig och Hjorthagens kyrka med den gröna buffertzonen fram till hamnbebyggelsen är väl synlig.

12. TORSVIKSKLIPPAN

PÅVERKAN

Från den högt belägna vypunkten har man möjligheten att blicka ut över större delen av Värtahamnen och Frihamnen som tillsammans med Energihamnen bildar ett utbrett men samtidigt samlat hamn- och industriområde. Planförslagets bebyggelse kan från vypunkten läses på så vis samman med omgivande hamnars bebyggelse.

Den planerade bebyggelsens möte med vattnet blir mer kompakt och kan upplevas som en barriär. Cementsilon skymmer nästan hela Hjorthagens kyrka. Intilliggande lägre anläggningar (silo- och cisterparker) skymmer delar av Hjorthagsberget.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn från berget har en tålighet för hamn- och industriverksamhet eftersom den typen av bebyggelse har en lång tradition längs med Lilla Värtans västra strandlinje.

Den föreslagna bebyggelsens volym och höjd innebär att Energihamnen kommer att bli ett tydligare blickfång i vyn än tidigare. Platsens utblickar domineras i nuläget av infrastruktur och hamnarnas tidigare verksamhetsbebyggelse och har därmed också en hög tålighet för den typen av bebyggelse. Att cementsilon samt intilliggande anläggningar skymmer delar av Hjorthagen, den gröna buffertzonen samt Hjorthagens kyrka, innebär negativ påverkan för flera av de särdrag som pekas ut i riksintresset.

Planförslaget bedöms ge upphov till små negativa konsekvenser för riksintresset sett från vypunkten.

13. OXBERGET, STORA SKUGGAN

OM PLATSEN

Oxberget eller Oxbergsbacken, är ett berg på Norra Djurgården nära Stora Skuggan. Berget var ursprungligen en ö som avgränsades genom Husarviken i söder och ett sund vid nuvarande Lilla Skuggan. Landhöjningen innebar att berget växte samman med fastlandet. Under Bronsåldern och Vikingatiden hade berget invid Lilla Värtan både en strategisk och ceremoniell betydelse. Ett 9x1 meter stort bronsåldersröse finns på bergets södra kulle.

Oxberget har senare använts som beteshage under många hundra år och var placerat utanför Karl XI:s höga djurgårdstaket.

Oxberget ingår i Nationalstadsparkens delområde Norra Djurgården samt riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården och är ett förhållandevis välbesökt rekreatjonsområde som erbjuder vida utblickar mot Lilla Värtan och Lidingö.

LANDSKAPET

Vyn domineras av Lilla Värtans vattenrum med den kuperade landskapet på Lidingö vars bebyggelse i stort följer de topografiska förutsättningarna och siluetten. Ovan bron syns landskapssiluetten vid Nacka. Vid brofästet och Kolkajen finns i nuläget ett flertal uppväxta lövträd.

BEBYGGELSEN

I vyn syns den blandade bebyggelsen på Lidingö med Foresta som mest tongivande landmärke, Lidingöbroarna delar av Lilla Värtans vattenrum. Bakom bron på Lidingösidan syns punkthusbebyggelsen vid Larsberg. På brons högra sida syns cisterner i Bergs oljehamn i Nacka. Till höger i bilden syns del av Kolkajen och bakom Energihamnens anläggningar som läses samman med Frihamnens silo och Kaknästornet. En av Värtaverkets skorsstenar sticker upp bakom grönskan på Oxberget.

13. OXBERGET, STORA SKUGGAN

PÅVERKAN

Övre delen av cementsilon syns bakom klustret av bebyggelse i det pågående planprojektet vid Kolkajen. Om planen inte realiseras innebär det att Cementas siloanläggning syns nästan i sin helhet. Ballastanläggningen syns bakom Lidingöbron och sticker upp ovan siluetten vid Nacka invid Bergs oljehamn.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Energihamnen och omgivande hamn- och industribebyggelse som är synlig från oxberget upplevs höjdmässigt som förhållandevis låg och bortsett från den högre skorstenen i Värtaverket finns ingen byggnad som utgör ett tydligt blickfång. Frihamnens silos sticker upp men upplevs inte som påfallande i vyn. Kaknästornet är också synlig men läses i hög grad samman med övrig bebyggelse.

Den föreslagna cementsilon kommer oavsett genomförandet av övriga pågående planprojekt att bli ett nytt markant blickfång i vyn. Den föreslagna bebyggelsen kommer även innebära att mötet med vattnet påverkas, som nu i högre grad blir bebyggt. Ballastanläggningen som föreslås placeras invid kajen, bakom bron, kommer bryta den i nuläget sammanhängande landskapssiluetten vid Nacka där endast Oljehamnen utgör ett tydligt bebyggelseinslag.

Planförslaget bedöms medföra små negativa konsekvenser för riksintresset sett från vypunkten.

Nationalstadsparken

Planförslaget bedöms inte påverka Nationalstadsparkens målbild för delområdet Norra Djurgården.

14. DIANAPARKEN

OM PLATSEN

Dianaparken på östra delen av Hjorthagen anlades 1960. Parken som omgärdas av en klippt häck, är belägen på kanten av berget och erbjuder vida utblickar över Lilla Värtan och Lidingö i fonden. En stor del av parken består i en grusplan med gungor, sandlådor och klätterlek. Från parken leder trappport och en gångväg ner för den vegetationstäta slänten mot Ropsten och hamnområdet. Dianaparken i Hjorthagen ingår i riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården* och är en välbesökt plats, framförallt av stadsdelens invånare.

LANDSKAPET

Landskapet präglas till stor del av bebyggelse i form av infrastrukturen. På andra sidan vattenrummet syns bebyggelse på Lidingö som i stor utsträckning följer landskapets topografi som präglas av vegetationsklädda höjningar.

BEBYGGELSEN

Bebyggelsen i vyn präglas till stor del av infrastrukturen med Lidingövägen, trafikplatsen i Ropsten och Lidingöbron. Till höger syns norra delen av Energihamnsområdet där bensinmacken och det rosa huset i kv. Shanghai skymtar bakom träden. Till vänster tornar punkthusen i Torsviksängen upp sig på höjden och till höger om brofästet, finns blandad bebyggelse och Foresta som sticker upp i siluetten.

14. DIANAPARKEN

PÅVERKAN

Planförslaget och framförallt silobyggnaden kommer sticka upp bakom vegetationen och skymma del av sikten mot hamnområdet och Lilla Värtan. Även sikten mot Lidingö påverkas i viss utsträckning. Delar av den planerade bebyggelsen kommer skymmas av den täta vegetationen, även under avlövad säsong.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Vyn från Hjorthagsberget har i över hundra år präglats av industribebyggelse i hamnen. Möjligheten att avläsa hamnområdet och kajen kommer dock att påverkas genom den föreslagna bebyggelsens skala och täthet. Planförslagets bebyggelse kommer genom dess närhet till Hjorthagen och den storskaliga volymen att upplevas som en barriär mot vattnet och vyn mot Lidingö. Lidingös siluett, Lidingöbron samt delar av vattenrummet blir ändå fortsatt möjligt att uppleva från Dianaparken.

Planförslaget bedöms sammantaget innebära små negativa konsekvenser för riksintresset.

15. HJORTHAGENS KYRKA

OM PLATSEN

Vyn utgår från den södra sidan av Hjorthagskyrkan som är belägen i östra delen av Hjorthagen med utsikt mot hamnen, Lilla Värtan och Lidingö på andra sidan vattenrummet. Hjorthagen ingår i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Hjorthagens kyrka från 1909, ritad av Carl Bergsten, är kyrkligt kulturminne enligt KML 4 kapitel och blåklassad av Stadsmuseet. Platsen är fri att vistas på och relativt välbesökt, framförallt av stadens och stadsdelens invånare.

LANDSKAPET

Vypunkten ligger på Hjorthagens höjd med vy över Energihamnen och Ropsten. Sikten skymms delvis av vegetation med lövträd. I fonden syns Lidingö och den relativt jämna siluetten av vegetation till vänster och det mer kuperade landskapet till höger. Lilla Värtans vattenrum kan endast anas i denna vy.

BEBYGGELSEN

Bebyggelsen i öster är sett från vypunkten förhållandevis dold av vegetationen, även under den avlödade delen av året. Lidingöbron samt husen på Lidingösidan, blir mest framträdande medan bebyggelsen i Energihamnen inte är lika tydligt läsbar.

15. HJORTHAGENS KYRKA

PÅVERKAN

Den föreslagna bebyggelsen kommer under avlövad säsong att bli synlig mellan vegetationen sett från kyrkan. Den idag förhållandevis fria sikten till hamnområdet och kajen kommer att påverkas då planförslaget innebär en högre och tätare bebyggelse i området.

KONSEKVENSER KULTURMILJÖ

Riksintresse

Möjligheten att avläsa hamnområdet och kajen kommer att påverkas genom den föreslagna bebyggelsens skala och täthet. Planförslagets bebyggelse kommer genom dess närhet till Hjorthagen och den storskaliga volymen att upplevas som en barriär mot vattnet och vyn mot Lidingö. Delar av Lilla Värtan, på norra sidan om Lidingöbron, blir dock fortsatt synligt.

Den nya bebyggelsen blir tydligt märkbar från vyn under avlövad säsong men synligheten av hamnens bebyggelse är begränsad under sommarhalvåret då grönskan avskärmar sikten. Utblickarna från kyrkan bedöms inte som lika betydelsefulla som sikten mot kyrkan och dess funktion som landmärke.

Planförslaget bedöms innebära små negativa konsekvenser för riksintresset.

KVARTERET

BEFINTLIG BEBYGGELSE

Planförslaget innebär att delar av den befintliga bebyggelsen i hamnen rivs och ny tillkommer. Huvudelen av de industribyggnader som rivs är uppförda under 1900-talets senare del och saknar eller har begränsade kulturhistoriska värden. Rivningen av dessa innebär därför ingen negativa påverkan för kulturmiljön.

Äldre bebyggelse av kulturhistoriskt värde som rivs inom planområdet är de fyra cisternerna i kvarteret Alexandria som uppfördes av AB Kol & Koks på 1950-talet. Rivningen av cisternerna innebär negativa konsekvenser för kulturmiljön i Energihamnen då en del av platsens historia och som berättare om hamnområdets ursprungliga funktion som kolhamn går förlorad.

Tegelbyggnaden inom Port Said 1 från 1958 bevaras på sin ursprungliga plats vilket är positivt ur kulturmiljösynpunkt då byggnaden utgör den enda bevarade äldre, byggnaden i Energihamnen som inte har en industriell funktion.

Planförslaget utgår även från att de två huvudgatorna med korsande tvärgator bevaras i sin ursprungliga sträckning. Detta bedöms vara positivt för kulturmiljön då hamnens ursprungliga bebyggelsestruktur fortfarande kan avläsas. Gatustrukturens bevarande innebär att viktiga siktlinjer till och från hamnområdet upprätthålls.

Kajkanten och järnvägsspåren bevaras i samma läge vilket är positivt sett till platsens kulturmiljö.

Den putsade 1920-talsbyggnaden inom kvarteret Shanghai har rivits med anledning av den nya detaljplanen. Konsekvenserna avseende rivningen bedöms inte i denna utredning.

NY SKALA OCH VOLYM

Planförslaget innebär betydligt högre och tätare bebyggelse än den befintliga strukturen. Då området sedan 1950-talet präglats av cisterner och produktionsanläggningar, så har platsen idag en tålighet för storskaliga industribyggnader. Upplevelsen av platsens karaktär kommer ur den aspekten att vara likvärdig med nuläget.

Hjorthagsbergets brant blir en mindre framträdande del av miljön som förbipasserande inne i området när den idag avrivna tomten i kv. Port Said bebyggs med cistern- och silobyggnader. Fram till 2010 fanns det anläggningar även här och ytan är därför ingen medvetet öppen plats. Att Hjorthagsberget inte kommer upplevas som lika påtaglig i miljön i Energihamnen som idag, bedöms därför enbart innebära små konsekvenser för kulturmiljön. Att de två tvärgatornas siktlinjer bibehålls innebär en fortsatt möjlighet att uppleva berget inifrån området.

PLATSENS FUNKTION

Att energiproduktionen, som har varit en del av platsens funktion i över 100 år, fortsättningsvis blir kvar inom området har ett stort kontinuitetsvärde. Planförslaget innebär även en flytt av Cementas anläggning på Lövholmen till Energihamnen, en verksamhet som inte har någon koppling till platsen utöver karaktären av industribebyggelse. Platsen får ur den aspekten delvis en ny funktion som inte har bäring på dess historia.

SAMLAD BEDÖMNING AV KONSEKVENSER

RIKSINTRESSET STOCKHOLMS INNERSTAD MED DJURGÅRDEN

1800-TALETS KOMMUNALTEKNISKA ANLÄGGNINGAR

Utöver kol- och koks cisterner från 1950-talet, Värtabanans spår och den gamla gatustrukturen, finns inget bevarat av den ursprungliga bebyggelsen i Energihamnen. Rivningen av de äldre cisternerna, som uttryck för en äldre typ av energilagring, påverkar i högre grad kulturmiljön på kvartersnivå än riksintressets uttryck. Gasverket och Värtaverkets anläggningar som i hög grad representerar de kommunaltekniska anläggningar som anlades på 1800-talet, bedöms inte påverkas av planförslagets bebyggelse.

Planförslaget bedöms ge upphov till små negativa konsekvenser för riksintresseets uttryck.

SJÖFARTS-, HANDELS- OCH INDUSTUTRISTADEN

Energihamnen har en intressant historik som en av stadens hamnområden med längst kontinuitet. Området utgör en del av en samlad miljö av hamn- och industriverksamhet tillsammans med Värtahamnen, Värtaverket och Gasverket. Att funktionen kvarstår som hamn- och industriområde, som har präglat området i över hundra år, bedöms vara positivt ur kulturmiljösynpunkt.

Inga negativa konsekvenser bedöms uppstå för riksintressets uttryck.

STOCKHOLMSKA SÄRDRAG

Anpassningen till naturen

Hjorthagsberget utgör en del av Stockholmsområdets sprickdalslandskap som liksom flera av stadens höjder har bebyggts. Höjden som även accentueras av kyrkans framhävda placering kommer inte att vara möjlig att uppfattas i samma utsträckning då planförslagets bebyggelse, sett från flera av de studerade vpunkterna från Lidingö, mer eller mindre skymmer höjdens konturer. Vyerna som påverkas mest är den från Millesgården och Torsviks strandpromenad.

Planförslaget bedöms ge upphov till måttliga negativa konsekvenser för riksintresseets särdrag.

Blickfång och vyerna från viktiga utsiktspunkter

Hjorthagens kyrkas accentuerade läge på Hjorthagsberget går delvis förlorat eftersom den förelagna bebyggelsen till stor del skymmer kyrkan sett från Lidingö. Den säkerhetszon som skapades mellan bostadsbebyggelsen och industriläggningarna i samband med dess etablering, kommer inte längre att kunna uppfattas i samma grad. Kyrkan som är avseddsom ett medvetet blickfång på höjden kommer påverkas negativt. Vyn från Torsviksklippan har en högre tålighet då vägar och broar dominerar vyn i nuläget och planförslagets utbredning kan i högre grad accepteras från utsiktspunkten. Vyn från Oxberget påverkas framförallt genom att silobyggnaden blir ett markant nytt blickfång i vyn.

Påverkan på vyerna från viktiga utsiktspunkter på Lidingö bedöms inte enbart vara negativa då dagens oordnade situation ersätts med en medvetet planerad industribebyggelse vilket kan bidra till en positiv upplevelse av hamnområdet.

Från Hjorthagens vpunkter blir planområdets utökade bebyggelsevolym och höjd märkbart närvarande och skapar en viss barriäreffekt för sikten ut mot hamnen, Lilla Värtan och Lidingö. Sikten är dock i nuläget redan något begränsad av vegetation och utblickarna från kyrkan bedöms inte heller vara av lika stor vikt som den mot kyrkan och berget.

Flera av stadens viktiga utsiktspunkter kommer att påverkas negativt i olika utsträckning då kyrktorn och andra viktiga accenter i stadsbilden utmanas (se mer under Stadssiluetten).

Planförslaget bedöms ge upphov till små-måttliga negativa konsekvenser för riksintressets särdrag.

Fronten mot vattenrummet och Stockholms inlopp

Fronten mot vattenrummet har sedan stadens stadsmur revs på 1600-talet öppnat sig mot vattnet och stora delar av områdena närmast vattnet har naturligt kommit att präglas av bebyggelse för hamn- och industriverksamhet. Att Energihamnens funktion och bebyggelsekaraktär i hög grad kvarstår i och med planförslaget innebär att fronten mot vattenrummet inte påverkas ur det perspektivet. Cementas flytt till området och den föreslagna cementsilon kommer dock innebära att bebyggelsens karaktär delvis förändras och den höga silobyggnaden blir ett nytt inslag i den förhållandevis låga bebyggelsen som idag präglar Energihamnen.

Planförslaget bedöms ge upphov till små negativa konsekvenser för riksintressets särdrag.

Stadssiluetten

Planförslaget och framförallt den föreslagna Silobyggnaden kommer att synas från många av de studerade platserna runt om i staden. Silobyggnadens höjd innebär att den syns på långt avstånd och på flera platser bryter den stadens siluett som karaktäriseras av kyrktornen och ett fåtal tongivande byggnadsverk som höjer sig ovan den övriga bebyggelsemassan. Från några av vpunkterna blir påverkan mer markant, detta gäller Katarinavägen, Fjällgatan, Skansen och Rosendal.

Från Katarinavägen och Fjällgatan, två av stadens viktiga utsiktspunkter, sticker silon upp bakom Gärdeshöjdens bebyggelse och vid Nordiska museet, vilka båda särskilt lyfts fram i uttrycket för riksintresset. Från Skansen kommer silobyggnaden att sticka upp bakom Kampementbackens medvetet samkomponerade skivhus. Från Rosendalsterrassen blir silobyggnaden markant i vyn vars siluett i övrigt präglas av bebyggelse i samma höjd och endast bryts av Värtaverkets två skorstenar.

Några av stadens vpunkter kommer dock inte påverkas negativt i samma utsträckning. Detta gäller Monteliusvägen och Observatorielunden, två av stadens viktigaste utsiktspunkter, varifrån planförslagets silobyggnad kommer att vara synlig men inte konkurrera med andra byggnader i stadssiluetten.

Stadssiluetten kommer att påverkas sett från vpunkterna på Lidingö. Från Larsberg, Millesgården och Torsviks strandpromenad kommer Hjorthagens naturliga höjning ovan hamnområdet med kyrkan som en viktig historisk accent, till delar att skymmas och siluetten kommer påverkas.

Planförslaget bedöms ge upphov till måttliga negativa konsekvenser för riksintresseets särdrag.

FORTS. SAMLAD BEDÖMNING AV KONSEKVENSER

RIKSINTRESSET NORRA BOO - VAXHOLM - OXDJUPET - LINDALSSUNDET

Riksintresset bedöms inte påverkas negativt av den föreslagna utbyggnaden av hamnanläggningen då den ligger i linje med motiveringen för riksintresset.

VÄRDEFULLA KULTURMILJÖER SOM HANTERAS ENLIGT PBL

Planförslagets bebyggelse är en modernisering av den befintliga industrimiljön i hamnen och kan sägas bygga vidare på en sedan länge etablerad struktur och funktion. Genom de bevarade tvärgatorna kan det bakomliggande Hjorthagsberget fortfarande avläsas. Bergets topografiska och gröna roll för miljön i hamnen bevaras men kan upplevas som begränsad genom den föreslagna bebyggelsens ökade höjd, täthet och volym.

Rivning av äldre cisterner från 1950-talet i Kv. Alexandria innebär negativa konsekvenser för kulturmiljön i Energihamnen då dessa utgör några av fåtaliga bevarade byggnader inom planområdet.

Planförslaget bedöms ge upphov till små negativa konsekvenser för kulturmiljön i Energihamnen.

KUNGLIGA NATIONALSTADSPARKEN

Då Energihamnen ligger utanför Nationalstadsparkens område är planförslagets påverkan på natur- och kulturvärden endast visuell. Den utökade byggnadshöjden innebär att Energihamnen nu kan uppfattas på håll i större utsträckning men bedöms inte påverka befintliga kulturmiljövärden i Nationalstadsparken och inte heller de målbilder som beskrivs för respektive delområde i Vård- och utvecklingsplanen för parken.

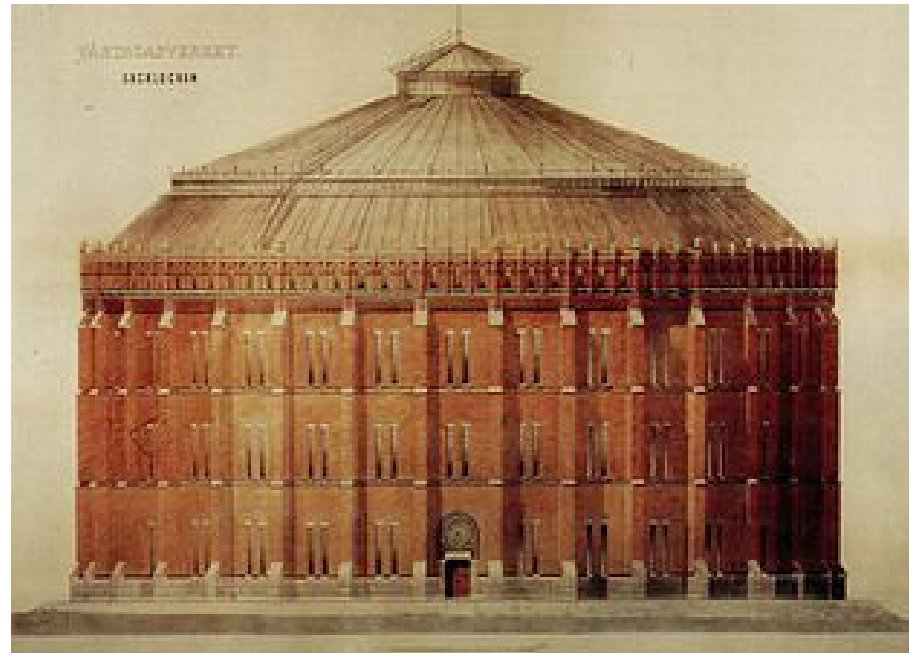
Planförslaget bedöms inte ge upphov till några negativa konsekvenser för Kungliga Nationalstadsparken.

SLUTSATS

Tyréns bedömning är sammantaget att planförslaget kommer att ge upphov till måttliga konsekvenser för riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården*, men riskerar inte att påtagligt skada riksintresset.

Planförslaget bedöms inte ge upphov till några negativa konsekvenser för riksintresset *Norra Boo-Vaxholm-Oxdjupet-Lindalssundet*.

Planförslaget bedöms inte ge upphov till negativa konsekvenser för *Kungliga nationalstadsparken*.

T.v. Färglagd skiss på gasklockan i Värtagasverket, Ferdinand Boberg. Källa: Wikipedia. T.h. Oljecisterner i Värtahamnen, 1938. Källa: Tekniska museet/Digitalt museum.

FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER FÖR ATT BEGRÄNSA PÅVERKAN PÅ KULTURVÄRDEN

- Ny bebyggelse bör höjdmässigt hållas nere så långt möjligt för att tydliggöra skyddszonen mellan bostadsbebyggelse och industri samt respektera vyerna mot Hjorthagen.
- För att begränsa påverkan på Hjorthagsberget och upplevelsen av Hjorthagens kyrka bör cisternernas höjd hållas nere.

RIKTLINJER FÖR UTFORMNING OCH GESTALTNING

Planområdets exponerade läge vid vattnet, närheten till bostadsområden och äldre industriområden av arkitektoniskt hög kvalitet innebär att höga krav ställs på utformning och gestaltning av den nya bebyggelsen.

- Den industriella funktionen bör vara fortsatt tydlig och styrande i utformning och arkitektur, där respektive anläggnings funktion ska kunna avläsas. Material bör vara av traditionellt slag som associeras med hamn- och äldre industriverksamhet så som: plåt, corten och betong.
- Fundament och sockelvåningar kan anknyta till angränsande Värtaverkets och Gasverkets arkitektoniska formspråk och material samt befintliga byggnader inom planområdet.
- Gatustrukturen med tvärgatorna bör bibehållas med anledning av dess historiska koppling och för att bevara siktlinjerna mellan hamnen och Hjorthagen.
- En accentuering av anläggningars höjd genom belysning bör undvikas. Miljöbelysning i gatunivå kan däremot bidra till positiva effekter för miljön i hamnområdet. Belysningsfrågan bör studeras vidare i ett gestaltungsprogram.

KÄLLFÖRTECKNING

TRYCKT LITTERATUR

Arnstberg, Karl-Olov (red.), Hjorthagen, Komm. för Stockholmsforskning, Stockholm, 1985

Bergman, Anna & Schönback, Hedvig, Alla tiders Stockholm: riksintressen för kulturmiljövården, Stockholmia, Stockholm, 2014

Blomberg, Ingela, Hjorthagen, Stockholmshem, Stockholm, 1998, <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/9107>

Kallstenius, Per & Fredlund, Arne (red.), Stockholms byggnadsordning: ett förhållningssätt till stadens karaktärsdrag : utdrag ur Stockholms översiktsplan 1999, antagen av kommunfullmäktige den 4 oktober 1999, Stadsbyggnadskontoret, Stockholm, 2001

Kulturmiljöprogram för Nacka kommun, Nacka kommun, 2011

Nilsson, Urban & Sterner, Anna, Värtaverket, fd Stockholms elektricitetsverk, Hjorthagen, Stockholm: historia och arkitektur, Nyréns arkitektkontor AB, Stockholm, 2000

Sandlund, Margareta, 'Värtahamnen förr.', Sankt Eriks årsbok., 1978, s. 71-90, 1978

Stockholm växer, översiktsplan för Stockholms stad, Stockholms stad, 2018

Riksantikvarieämbetet, Riksintressen för kulturmiljövården: Stockholms län (AB), 1999 (uppdaterat dokument 2018-05-31).

Vård- och utvecklingsplan för Kungliga nationalstadsparken, 2012:33

OTRYCKTA KÄLLOR

Lidingö stad <http://www.lidingo.se/toppmeny/kulturfritid/kultur/sevardheter/flojtspelandeangel.4.6e3f5159121aa6587b18000666.html>

Millesgården <https://www.millesgarden.se/om-millesgarden.aspx>

Nacka kommun <https://www.nacka.se/boende-miljo/natur-och-parker/natur--och-friluftsomraden/nyckelviken/>

Cementa, historik: <https://www.cementa.se/sv/cementas-historia>

BILDER

Nulägesbilder av Tyréns AB, 2018-04-09 – 2018-05-18

Illustrationer och vymontage av Urban Design

3D-bilder av Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad.

ARKIV

Gällande planer hämtade från Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad: Kv Dubbeölbössan m.fl, Hjorthagen pl 3150, Kv Abessinien m.m. pl 7656, Värtahamnen m.m pl 2927, Kv Colombo pl 8290 och Kv Nimrod m.m. pl 7492.

Äldre bygglovshandlingar för kvarteren: Port Said 1, Singapore 3, Nimrod 7, Alexandria 3, Alexandria 4 och Shanghai 1 från Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad.

Äldre hamnritningar från Stockholms hamnar.